

DR. SZABÓ EDIT ÉDUA
ÜGYVÉDI IRODA
DR. SZABÓ EDIT ÉDUA ÜGYVÉD

HU-1082 Budapest, Kis Stáció. u. 3. V/2.
Tel.:+ 36 30 395 9013
E-mail: editedua.szabo@avocat.hu

A HÁZASSÁG INTÉZMÉNYE ÉS A GYERMEKVÉDELEM FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON

2012. ÁPRILIS

TARTALOM

Bevezetés	3
I/1. Történelmi áttekintés	4
I/2. A házasság intézményének fejlődései külföldön	10
I/3. Az 1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról	15
I/4. A Ht. bontójoga	20
I/5. Válási statisztikák a II. világháború előtt és után	26
I/6. Az élettársi kapcsolatok szabályozása, a házasság fogalmától történő elhatárolása	32
I/7 A Szocialista korszak házasságról és családról alkotott felfogása	36
II. Gyermekvédelem	41
II/1. A gyermekvédelem intézményesítése, történeti áttekintés	41
II/2, A gyámtörvény, a gyámhatóságok, árvaszékek szervezete, eljárása a kiegészítés után	53

BEVEZETŐ

Tanulmányom, mint ahogy azt a címe is mutatja, két fő részből tevődik össze. Az első, és egyben a hangsúlyosabb rész a házasság intézményének szabályozásával, a fogalom fejlődésével, annak változásaival foglalkozik, különös hangsúlyt fektetve korszakalkotó jelentősége miatt a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikkre.

A tanulmány által vizsgált terület kifejezetten Magyarországra szorítkozik, a külföldi szabályozást legfeljebb összehasonlítóképpen érinti. A szocialista házassági és családjognak jelentősége miatt szintén önálló fejezetet szenteltem, valamint kitérek még az élettársi viszonyok jogi szabályozására, valamint a házasságtól való elhatárolására.

A dolgozat második része a gyermekvédelem szabályozásának fejlődését hivatott bemutatni szintén hazánkban. Ennek első részében a tanulmány egy átfogó történeti áttekintést ad a gyermekvédelem kialakulásáról, míg a második fejezet az 1877. évi XX. számú tc-el, azaz a Gyámtörvénnyel, és az általa kiépített, később is időtállóan bizonyult intézményrendszer bemutatásával foglalkozik.

Könyves Kálmán

I. A HÁZASSÁG INTÉZMÉNYÉNEK FELJÖDÉSE

I/1. Történelmi áttekintés

A honfoglaláskori és az azt megelőző időszakban általános gyakorlat volt a házasságkötés legrégebbi magyar formája, a nőrablás. Szent István korától kezdve viszont mind az egyházi, mind a világi hatalom szigorúan lépett föl e „bűnnel” szemben, hiszen kimondta, hogy *„ha valaki hajadont akarata ellenére, a szülők engedélye nélkül rabol el, adja vissza a szüleinek, még ha erőszakot követett is el rajta. A nő bárki másé lehet, csak a rablóé nem; [...]a rabló pedig kiátkozva örökké a házasság reménye nélkül éljen”.¹*

Szent István tehát a nőrablást már nem engedte meg, de amennyiben a szülők utólag beleegyeztek, vagy ha a bíró és esküdtársai előtt a lány a fiút választotta családjá helyett, érvényes házasság jött létre.

A nőrablással párhuzamosan a nővétel intézménye is élt, amelynek lényege, hogy a vőlegény apja a nőt a családtyától jelképesen megvásárolta. Ez a házasságkötés két jogügyletből állt: adásvételi szerződést kötöttek, majd a menyasszonyt a vőlegény házába kísérték (*traditio puellae*). Ez a régi magyar menyasszonyi „vételár” emléke maradt meg az eljegyzési foglalóban (*arrha*) a királyság idején is. Az „arrha” a későbbiekben szerződéskötési eszközzé vált: annak jelképes átadása tette ugyanis a szerződést érvényessé. Mint a vételár helyettesítőjét kezdetben a vőlegény adta, majd lassan a kölcsönös arrha átadás is szokásba jött. Az arrha tárgya bármi lehetett, de a legáltalánosabb a pénz, míg a legszimbolikusabb a gyűrű volt. A foglalo tehát még nem szüntette meg az eljegyzés szerződés jellegét, azonban a tipikus jegygyűrű-átadás is fokozatosan „jogi segédszerré” vált és nem, mint szerződést létrehozó aktus funkcionált.

¹ Vitézek esetében 10 tinót, szegény vagy közrendű személynél 5 tinót kellett fizetni, emellett a lányt minden esetben vissza kellett adni a szüleinek. A tiltás ellenére a nőrablás a 13. századig gyakorlatban volt, de a mai napig továbbcél a lakodalmakban, mint a menyasszony elrablásának hagyománya.

Ilyen átmenetet jelentett még az adásvételi szerződésből a konszenzuális szerződésbe² formális szerződési cselekményként az eskü. Az eskütételt követte a kézfogás, ami egyértelműen kifejezte mindkét fél kölcsönös és egyidejű akaratnyilvánítását.

Az eljegyzésnek joghatása szerint a felek kötelesek voltak arra, hogy egymással házasságot kössenek. Amíg az eljegyzés fennállt, egyik jegyes sem léphetett mással házasságra. Az esztergomi zsinat³ kimondta, hogy a menyasszonyt csak akkor kellett visszaadni vőlegényének, ha erőszakosan rabolták el. Az egyház sürgette a házasságtól ok nélkül vonakodó jegyest ígéretének beváltására, de bármelyik fél alapos okból kérhette a püspöktől az eljegyzés felbontását is.⁴

Az Egyház befolyásának erősödése hatására a házasságkötés fokozatosan elvesztette adásvételi jellegét, így az egykori vételárat a pénzben vagy gyűrűben adott foglaló jelezte. István törvénye védte a szigorú monogámián alapuló keresztény házasság szentségét. A kötelék érvényességét a kor kánonjogi normái alapján bírálták el.⁵

Szent István első törvénykönyve gyermekvédelelmmel is foglalkozott, ugyanis a törvény gondoskodása kiterjedt az özvegyekre és az árvákra is. Védte mind a kettő érdekét; „*ha az özvegy a gyermekeivel marad, az árvák nevelésére birja férje vagyonát, ha pedig férjhez megy, akkor csak illő ruhát vihet magával. [...] Ha pedig a házasságból utód nem származik, az özvegy, mint haszonélvező, birja elhúnyt férje birtokait, halála után azonban férje szüleire száll vissza, ha vannak; azok nem létében pedig a királyra*”.⁶

2 konszenzuális szerződés: már maga a megegyezés létrehozza a kötelmet, tehát nem a vételár leszámolásával (*numeratio* útján) jön létre (miként a *mutuum*) a jogügylet, hanem önmagában a megállapodás (*conventio*) — írásba foglalás nélkül — keletkezteti a kötelmet. („*Consensu fiunt obligationes in emptionibus et venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis.*” [Gai. 3, 135.]

3 ~ 1100

4 Dr. Rádonyi Dénes: „*Sponsalia longa?*” – avagy az eljegyzés (jegyesség) lehetséges joghatásai a magyar jogban (Közjegyzők Közlönye, 2011. 6. szám)

5 Dr. Maróti Gábor: A házasság és a család az ősi magyar jogban (Hitvallás, 2010. évi XI. évfolyam, 9. szám)

6 Szent István első törvénykönyve 1027-ből, a korszak legjelentősebb magyar irodalmi alkotása, Istvánnak fiához, a trónörökös Imre herceghez intézett *Admonitiones* (Intelmek) című latin nyelvű műve.

Szent István XXX. törvénycíkje a családi életet szabályozza: „*Ha valaki szemtelenül, feleségét megutálva elhagyja hazáját, felesége bírja férje javait és senki se kényszerítse őt házasságra; ha pedig önkényt férjhez megy, ruháin kívül semmit sem vihet magával. Ha erre a férj visszajön, csak a püspök engedélyével nősülhet meg.*” E szerint tehát Szent István korában Magyarországon a házasság fölbontható. Ha a külföldi törvényeket olvassuk, ott általában a házasság fölbonthatatlanságát látjuk.

Míg Szent István törvényei idején egyvallású a nemzet, Szent László alatt már újabb felekezetek jelennek meg, mint az izmaeliták⁷ és a zsidók.

Az egyház, mivel jelentősége velük szemben biztosítva volt, türelmet gyakorol irányukban, azaz vallásukban nem háborgatja őket, csak azokat az izmaelitákat bünteti, akik megkeresztelkedtek, majd azután ismét visszaestek régi vallásukba⁸.

Más felekezetekhez képest a zsidókkal szemben a nemzet zárkózott volt: a szabolcsi zsinat nem engedte, hogy zsidók keresztény nőket vegyenek feleségül vagy keresztény rabszolgákat tartsanak. A szabolcsi zsinat álláspontja megfelelt az egyetemes egyház kánonjainak, ugyanis már Justinianus is tiltotta, hogy a zsidók keresztény rabszolgákat tartsanak. Hasonlóképpen rendelkeztek az egyházi zsinatok is, amikor a zsidók és keresztények házasságát nem ismerték el, és ahol valamelyik nemzet magába akarta őket olvasztani, mint például a spanyoloknál, előbb megtérítették őket s csak azután köthettek házasságot a keresztényekkel.⁹

A házasságtörő nőről a szabolcsi zsinat határozatai a következőképpen rendelkeztek: „*Ha a férj házasságtörésen kapja a nejét s megöli őt, vehet másikat magának.*”

7 mohamedán kereskedők

8 1077 körül kiadták I. (Szent) László úgynevezett III. törvényét (A törvénykönyvek keletkezési sorrendje, mint azt a kutatások kiderítették, éppen a jelzett számozással ellentétes irányúak). Rendelkezései főként a belviszályok miatt megbomlott társadalmi rend helyreállítását célozták: szigorúan büntette a tolvajlást, a szökevény szolgák kóborlását, s szabályozta a bíraskodást is. 1077 után kiadták I. (Szent) László II. törvényét: rendelkezési a tolvajlás és a kóborlás kérdései mellett gazdasági ügyeket is szabályoztak.

9 ZÁVODSZKY LEVENTE: A SZENT ISTVÁN, SZENT LÁSZLÓ ÉS KÁLMÁN KORABELI TÖRVÉNYEK ÉS ZSINATI HATÁROZATOK FORRÁSAI (1904, BUDAPEST, SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUD. ÉS IROD. OSZTÁLYA)

Ha azonban nem öli meg, hanem a törvény elé állítja a canonok intézkedései szerint vezekeljen a nő s ennek eltelte után férje, ha akarja, isszaveheti, ha pedig nem akarja, elválhatnak, de mindkettő a házasságon kívül éljen.”

Külföldön is általában ehhez hasonló eljárást láthaunk: az egyház többnyire a házasság fölbonthatatlansága mellett foglalt állást, azonban a longobárd törvények szerint a házasság házasságtörés esetében nemcsak fölbontható, hanem új házasság is jöhet létre. A szabolcsi zsinat az egyházi szemlélet talaján áll: *„a vétkes vezekeljen s azután fogadja vissza a férje; ha nem akarja, mind a ketten a házasságon kívül éljenek”.*

Érdekesség, hogy az egyház papjainak nálunk csak a második, vagy pedig özvegygyel vagy eltaszított nővel kötött házasság volt tiltva. Ezt mondta ki a szabolcsi zsinat, és erre támaszkodik még Könyves Kálmán is.

A szabolcsi zsinat¹⁰ a családi életre vonatkozólag is intézkedett: *[...]Ha valamely nő férjétől megszökik, adják vissza két ízben; ha harmadszor is megszökik s nemes asszony, vezekeljen a házasság reménye nélkül; ha pedig a népből való, adják el a szabadság reménye nélkül. [...]*

Ha valaki felesége házasságtörését bebizonyította, ha akar, vegyen másikat. Ha nemes a nő, a házasság reménye nélkül vezekeljen, ha pedig a népből való, a szabadság reménye nélkül adassék el.[...]

Ha azonban bebizonyítani nem tudja, hasonlóan bünhödjék a férj, neje pedig, ha akar, újra férjhez mehet.[...]

Hasonlóképen járjon az a házasfél, a ki másnak a nejével, illetve férjével, követ el házasságtörést.[...] Ha valamely nemes ember hajadont, avagy másnak a jegyesét rabolja el, lépjen egyezsége; ha azonban nem tudja megfizetni az egyezés által megállapított összeget, vesztse el szabadságát s adják el.[...]

10 A magyar egyházi és politikai törvényhozásban igen nevezetes. Szent László tartotta 1092 máj. 20-án Szabolcson a Tisza mellett nemcsak a papság, hanem az urak és a nép nagy részvételével is. Ez a zsinat szabályozta a papok házasságát, de törvényesnek nyilvánította az eddig is elismert első házasságot. Templomok építése és fölszerelése, az egyházi javak megtartása érdekében több intézkedés történt; rendezték a tizedszedést, megállapították az egyházi ünnepeket és gondoskodtak megtartásukról. Az év első napjául karácsony első napját rendelték, tiltották a pogány módra való áldozást, rendezték a zsidók és izmaeliták viszonyait és szigorú törvényeket hoztak a női becsület és a családi élet biztosítására. Törvényeit kiadta Endlicher, Monum. (Forrás: Pallas Nagylexikon)

Ha azonban a férj szökik meg a nejétől és visszatérni nem akar, örökre szolgál maradjon; ha pedig valaha szabadnak látszanék, ismét adják el, felesége azonban férjhez mehet ahhoz, a kihez akar.[...]

Ha a magyar törvényeket az egykorú külföldiekkel összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy míg külföldön a házasság fölbonthatalan, addig nálunk házasságtörés és hűtlen elhagyás esetében fölbontható. Azonban, ha a korábbi külföldi törvényeket nézzük, ugyanazt az állapotot látjuk ott is, mint nálunk. Hazánkban a kereszténység fejlődő stádiumban volt, és bizonyos időnek el kellett telnie ahhoz, hogy a jogszabályokat a nyugat-európaiakhoz „harmonizálják”.

A XI. században a magyar egyházban két fontos ügy állott a rendezés előtt: 1. a papok házassága, 2. a házasságjog. A szabolcsi zsinat kapcsán említettem a görög egyházi fölfogás nagy hatását, a melyet a magyar egyházra gyakorolt. A szabolcsi zsinat a trulloni és a konstantinápolyi pseudozsinatok nyomán elismerte a papok első házasságát. Ez a nyugati egyház fölfogásával ellenkezett, és sajátos, hogy a magyar törvények éppen akkor ismerik el a papok házasságát, a mikor a nyugati egyház leghatározottabban sürgette a cölibátust.

Amikor viszont már a későbbiekben a magyar kereszténység fejei is elérkezettnek látták az időt, hogy ezt az állapotot megszüntessék, a reformzsinatok álláspontjára helyezkedve a legszigorúbb intézkedéseket hozták a nős papok ellen; már nemcsak a bigámia akadály az egyházi rendben, hanem a püspök egyáltalán nem is szenteli föl a papot, míg az szüzességet nem fogad. Ha pedig előzőleg felesége volt, csak ennek a beleegyezésével és hasonló ígéretével szentelhető fel.

Láthatjuk, hogy a házassági jogot is teljesen a nyugati egyház kánonjai szerint rendezték: Kálmán idejében a házasság többé már nem volt felbontható sem hűtlen elhagyás, sem a fajtalankodás esetében, mert *„amit Isten összekötött, azt ember ne válaszsza el”*.

Így diadalmaskodott a nyugati kereszténység a görög fölfogás fölött és szilárdította meg álláspontját kánonjogilag is, hiszen amíg külföldön teljesen érvényre emelkedett a házasság fölbonthatatlanságának elve, addig a mi törvényeink görög kánonok hatása alatt a hűtlen elhagyás és házasságtörés esetében megengedték az elválást. Éppen e tekintetben fontos Kálmán uralkodása, mert alatta teljesen diadalmaskodik azon egyházi fölfogás, hogy *amit Isten összekötött, az ember azt ne válaszsza el*.

Ha tehát a nő férjétől megszökik, adják vissza neki annyiszor, a hányszor megszökik. Ha pedig a férj, hogy gyűlölt nejétől megszabaduljon, szolgává lesz, a felesége szabadsága megtartásával kövesse az urát, ellenkező esetben mindkettőjüknek házasságon kívül kell élniök.

Az 1279. évi budai nemzeti zsinat a házasságjog rendezésén kívül szabályozza a házasságkötés módját is: *„minden házasságkötés az egyház színe előtt, alkalmas tanúk jelenlétében, az eljegyzés bizonyos jelével, mindkét fél megegyezésével történjék, mert másképp nem házasság, hanem fajtalankodás számba megy”*.

Ezzel a magyar házasságjog századokkal előzte meg a nyugatot, hiszen ilyen határozottsággal csak a tridenti zsinat körvonalozta a házasságkötés módját. Az egykorú törvények közül legközelebb áll az 1102-i londoni zsinat, azonban ez is csak gyenge negatív képe a magyar törvénynek, amely szerint nagy összegű váltság, valamint kiközösítés terheli azokat a jegyeseket, akik a templomon kívül (tehát az egyházon kívül) nyilvánítják ki házassági akaratukat. Ezt követően a Tridenti zsinat (1545-1563) rendelkezéseinek elfogadása az, amely új szakaszt nyit a magyar házassági jogban, azzal, hogy kimondja, hogy érvényességi kellék, hogy a házasságkötésre az arra illetékes lelkész és két tanú jelenlétében kerüljön sor. Magyarországon ez a határozat csak a 17.század végén, 18.század elején nyert alkalmazást, és akkor is csak a katolikusok körében.

Amíg Szent István, a Magyar Királyság és a Magyar Egyház megalapítója, törvényeit idegen talajból — az ország politikai és földrajzi helyzetének megfelelően, a frank kapitularékból és a szomszéd germán népek törvényeiből — plántálja át hazánk földjébe, addig Szent László már magyar alapokat talál, és ezeken építi föl világi törvényeit. Külföldi törvényekből való kölcsönzés szinte csak az egyházi intézkedésekben található. Érdekesség, hogy mintha a nyugati egyházzal való kapcsolata megszakadna, hiszen a görög kánonok hatása lép előtérbe a cölibátus és a házasságjog kérdésében. Ezeknek a nyugati egyház határozataival összhangzatba való hozatala Kálmán korának a műve.

I/2. A házasság intézményének fejlődései külföldön

A házasság fogalma a polgári kodifikációk koráig csak az adott államalakulat családjogi szabályai alapján, közvetett módon határozható meg. A házasságfelfogást a korai államokban a sajátos vallásfilozófia jelentős mértékben befolyásolta. Ennek ellenére a házassági jog az általános magánjogi szabályoknak megfelelően alakult, a felek privát szférájába tartozott bármiféle állami beavatkozás nélkül.

A 4. század végét követően a házassági jog a keresztény erkölcsiséggel való szoros kapcsolata miatt kizárólagos egyházi jogalkotási és jogalkalmazási hatáskörbe került, bár a kánoni szabályok a nyugati egyházban csak a cluny-i reformmozgalom¹¹, majd az egységes kánonjog kialakulása következtében jutottak érvényesülésre.

Az emberiség történelmének legkorábbi szakaszaiban is jelen volt a válás, nem mint kivétel, hanem mint általános jogosultság, valamint ez a pragmatikus rend a kereszténység korai századaiban is tovább élt. A cluny-i reformmozgalom következtében volt ugyan lehetőség a köteléket bontó válásra, de ugyanakkor az újraházasodást tilalmazták.

Az egyházi bírászkodás megerősödésével párhuzamosan a házasság szentség jellege és a felbonthatatlanság elve is érvényesült, azonban a házasság semmissé nyilvánításával (*divortium totale*), valamint az ágytól és asztaltól történő elválasztás (*divortium particulare, separatio a thoro et mensa*) intézményével mégis lehetőség volt a nem kívánt kapcsolatból való kilépésre.

A ténylegesen felbonthatatlan házasság fogalmát a 16. században Melchior Canus Domonkos-rendi szerzetes definiálta¹².

11 A clunyi reformok a 10. és 11. században a katolikus egyházat, elsősorban a szerzetességet megújító reformok sorozata.

Nevét egy burgundiai bencéskolostorról, Clunyról kapta, melynek apátjai fontos szerepet játszottak a mozgalom elindításában. A reformok kezdetben az elvilágiasult szerzetesség visszatérítésére irányultak, és a kolostorokat kivonták a földesurak (köztük a püspökök) irányítása alól. Kiterjesztésük az egész egyházra elvezetett a világi uralkodóktól független, csak a pápának alárendelt egyház és az uralkodók felett álló pápa tanához. (Forrás: Wikipédia)

12 Melchior Cano (1509-1560) domonkos szerzetes, aki a trentói zsinaton is felszólalt.

A felbonthatatlanság elve azonban a katolicizmuson belül sem érvényesült teljes mértékben, hiszen a még el nem hált érvényes házasság egyrészt pápai dispensációval¹³ felbontható volt, illetve ha az egyik házastárs a pápa által megerősített szerzetesi rendbe lépett és ünnepélyes szüzességi fogadalmat tett, szintén lehetőség volt a házasság felbontására.

A protestantizmus megjelenése megszüntette a házasság felbonthatatlanságának elvét. Sokak szerint a házasság szentségét is, de én ezt a véleményt nem osztom, mert példának okáért az erdélyi református egyházban a házasságot szentségként kezelték, annak ellenére, hogy bizonyos esetekben megengedték, sőt olykor kötelezővé is tették a bontást.

A németalföldi reformátorok tanaiban a házasság olyan szociális intézményként jelent meg, mint bármely más szerződés vagy jogközösség és így kikerült az egyházi jog uralma alól. Nem így például Erdélyben, ahol a házasságkötésekre, a családi életre, az erkölcsre, és a házasság felbontására az egyház, nagy befolyással bírt.

Német területen a protestáns városokban és Landokban az új házassági jog ún. Kirchenordnung-okban, azaz olyan egyházi törvényekben (*leges ecclesiasticae*) öltött testet, melyek a közösség életét szabályozták. Ezeket az egyházkormányzati pozícióhoz jutott világi felsőbbség alkotta, mint ahogy a bíráskodás is e grémiumra lett átruházva - számos ellentétet okozva a hitújítók és a protestáns jogászok között.¹⁴ Mivel a házasságot egyfajta polgári jogviszonynak tekintették, így azt elismerték, hogy a felbontott házasság sem akadályozza egy újabb megkötésének abban az esetben, ha az érintett fél igazolja, hogy korábbi házassága házasságtörés vagy hűtlen elhagyás miatt megszűnt. Bár szigorúan vétkességi alapon, de mégis lehetőség volt a bontásra, ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy a bontás alkalmazásának körét szűkre szabták, sőt általában helytelenítették is.

13 felmentés

14 Dr. Herger Csabáné: A HÁZASSÁGI JOGALKOTÁSI ÉS JOGALKALMAZÁSI HATÁSKÖR HELYE AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ KÖZÖTTI KAPCSOLATBAN, *Jogelméleti Szemle*, 2000/3. HU ISSN 1588-080X

A házasság szentségi jellegét elismerő erdélyi protestáns felfogás a házasság felbontását szintén lehetővé tette, de szigorú feltételekhez kötötte. A házasság felbontásának többféle formáját ismerte a korabeli erdélyi református házasságjog. Küküllő környékén például az esetek többsége azt mutatja, hogy az egyház számos nyilvános normasértést, deviáns magatartásformát, illetve a jog által is szankcionált bűncselekményt - függetlenül az egyéni és közösségi mérlegeléstől- nem tekintett válóoknak. Voltak olyan bűncselekmények –pl. házasságtörés, bigámia - amelyekben a sértett fél, büntetés terhe alatt köteles volt a világi törvényszék előtt vádat emelni, s amelyek kikényszerítették a házasság felbontását is. Ezekben az esetekben az egyház a sértett félnek engedélyezte az újránházasodást, míg azt, akinek hibájából kimondták a válást „ligában” tartotta, nem házasodhatott újra. Válásra abban az értelemben, hogy egy érvényes házasságot felbontottak, és mindkét felet új házasságkötésre engedtek, nagyon ritkán került sor¹⁵.

A 18. századi természetjog szerint az államnak érdekében áll a népesség szaporodását előmozdítani azáltal, hogy megkönnyítik a házasságkötést. A házasságot – a római jogi szemléletnek megfelelően – a szerződések általános elvei szerint ítélték meg, és annak felbontását nemcsak kölcsönös megegyezés esetében, de egyoldalú szerződésszegéskor is általános jogi okokra vezették vissza. Az ekkor születő törvénykönyvek (1792. évi francia törvény, illetve az ALR) teret engedtek az egyén önrendelkezési jogából levezetett objektív, feldúltságon alapuló bontó rendszernek¹⁶.

A kánonjog sok évszázados érvényesülése azonban sehol sem múlt el nyom nélkül. Ha az állami házasságot külön is választották, annak legfontosabb gyökere akkor is a kánonjog volt. Kialakultak azonban kritikus pontok, amelyek közül a legérzékenyebb a házasság felbonthatóságának kérdése volt. A Code Civil 1804-es változata például lehetővé tette azt, a restaurációt követő 1816-os módosítása azonban megszüntette a bontás lehetőségét.

15 Kiss Réka: egyház és közösség a koraújkorban a Küküllői Református Egyházmegye iratai alapján, Doktori Tézisek, <http://doktori.btk.elte.hu/folk/kissreka/tezis.pdf>

16 Dr. Herger Csabáné: A HÁZASSÁGI JOGALKOTÁSI ÉS JOGALKALMAZÁSI HATÁSKÖR HELYE AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ KÖZÖTTI KAPCSOLATBAN, Jogelméleti Szemle, 2000/3. HU ISSN 1588-080X

Az 1870-ben kikiáltott köztársaság idején is húzódott a kérdés, végül 1884-ben ismét bonthatóvá tették az állami házasságot.¹⁷

A polgári államfejlődés során a protestáns etikából merítő államokban sajátos módon a házassági bontójog szabályozásakor megmaradt a tradicionális protestáns rendszer, azaz ragaszkodtak a vétkességi elv kizárólagos alkalmazásához. A tradicionálisan katolikus irányultságú államok közül a forradalmi Franciaországban 12 évet tudott magának kivívni a felvilágosult ideológia alapján álló objektív bontójog, majd itt is visszatérés következett a vétkességi elvhez, míg a katolikus egyház döntő befolyása alatt álló más államokban a 20. század második feléig a felbonthatatlanság elve uralkodott az említett „kiskapus” lehetőséggel.

Az OPTK¹⁸ a kánoni házasságot követte, tekintettel volt viszont arra is, hogy az Osztrák Császárság akkori területe felekezeti nem volt homogén. A katolikusok házassága nem volt felbontható, a nem katolikusoké azonban meghatározott feltételek mellett igen.

Ez a rendszer az 1938-as Anschlussig megmaradt. Az 1865-ös olasz Codice Civile nem engedte meg a házasság felbontását, s hasonló volt a helyzet Spanyolországban és Portugáliában is. Németországban azonban egy 1875-ös törvény, majd az 1900-ban hatályba lépett BGB lehetővé tette azt. 1874 után hasonló volt a helyzet Svájcban is. Ezt a kérdést nyilvánvalóan befolyásolta, hogy az adott államban mely felekezet volt a domináns, hiszen például a protestánsoknál a felekezeti jog is megengedte a bontást. Az állami házasság bonthatatlansága azon országokban került előtérbe, ahol a lakosság nagytöbbségben, vagy szinte kizárólagosan katolikus volt.¹⁹

A magyar házassági bontójog fejlődése ugyancsak a nyugati trendnek megfelelően zajlott le.

17 Dr. SZABÓ ISTVÁN egyetemi docens (PPKE JÁK): AZ ÁLLAMI HÁZASSÁG MEGJELENÉSE ÉS A HÁZASSÁG FELBONTHATÓSÁGÁNAK KÉRDÉSE, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.)

18 Osztrák Polgári Törvénykönyv, 1812. január 1-jén lépett hatályba

19 Dr. SZABÓ ISTVÁN egyetemi docens (PPKE JÁK): AZ ÁLLAMI HÁZASSÁG MEGJELENÉSE ÉS A HÁZASSÁG FELBONTHATÓSÁGÁNAK KÉRDÉSE, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.)

Magyarországon az államalapítást követő több mint 200 évben a házaspár kölcsönös megegyezése esetén még bontó ok bizonyítására sem volt szükség, a királyi dekrétumokba beillesztett zsinati határozatok pedig több bontó okot is meghatároztak, melyek esetében egyoldalú bontásra is sor kerülhetett.

A kánonjogi szabályok kizárólagos érvényesülését a 16. században a felekezeti jogok rendszere törte meg. A legalább nyolc, egymással versengő házassági jogrend a vegyes házasságok esetében áthidalhatatlan jogi nehézségeket okozott. Az 1894-95. évi egyházügyi törvényekig hazánk a katolikus és a vétkeességi elvet követő protestáns modell között félúton helyezkedett el, melynek kézenfekvő oka a négy évszázados vallási megosztottság volt.

I/3. Az 1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról

Az első Wekerle-kormány által benyújtott törvényjavaslat alapján 1894-ben elfogadott házassági törvény lényeges változásokat hozott, s a körülötte kialakult vita nagyon sok elvi kérdést is megvilágított. A magyar magánjogi kodifikáció történetében a modern polgári jog megteremtése szempontjából különös jelentősége volt az 1894. évi XXXI. törvénycikknek. A házassági törvény elfogadásakor ugyanis nyolc - vallási alapú – házassági jog volt érvényben az Osztrák-Magyar Monarchia Magyar Királysághoz tartozó részein. A házasságkötés intézményét minden elismert vallás a saját egyházi törvényei szerint gyakorolta, és döntött a házasság megszüntetése, illetve érvénytelenítése kérdéseiben is.

A házasságkötések sokféleségén kívül a vegyes házassággal, és az ezekből származó gyermekekkel kapcsolatos szabályok is tisztázatlanok voltak. Ezen kívül rendezetlen volt az izraeliták házassági joga is, mivel azt az állam nem ismerte el. Ennek az állapotnak a rendezését kísérelte meg az udvari kancellária 1863:15940. számú rendelete, valamint az osztrák polgári törvénykönyv hatályának kiterjesztése e kérdésben az erdélyi izraelitákra²⁰. Abban sem volt egységes álláspont, hogy mi lesz azokkal a polgárokkal, akik egyik elfogadott egyházhoz sem tartoztak.

A polgári házasságjog alapeszméje a korábbiakhoz képest azt a változást hozta, hogy eszerint a házasság szerződés, mely meghatározott esetben felbontható, s komoly lépések történtek a nők személyi és vagyoni jogi egyenjogúsítása felé.

Az 1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról, ill. az 1877. évi XX. tc. (gyámsági törvény) jelentős lépés volt a korabeli európai jogrendszer felé, ugyanakkor számos szokásjogi elemet érintetlenül hagyott (pl. házassági vagyoni jog). A házassági törvény bevezeti a kötelező polgári házasságot és lehetővé teszi a házasság felbontását az ún. „vétkességi elv” alapján. Magyarországon ugyanis a rekatolizálás részleges sikere következtében vallási széttagoltság érvényesült.

20 dr. Rádonyi Dénes: „Sponsalia longa?” – avagy az eljegyzés (jegyesség) lehetséges joghatásai a magyar jogban (Közjegyzők Közlönye, 2011. 6. szám)

A felekezetek közötti konfliktusoknak a 16. század közepétől az 1894-95. évi egyházügyi törvényekig fontos részét képezte a felekezeti házassági jog területe.

Ennek fő oka az volt, hogy a vegyes, keresztény házasságok esetében gyakran viták merültek fel a házasság megkötése és a házasságból származó gyermekek vallásával kapcsolatban is. A vegyes házasságokat az egyes felekezetek az egyháztagságot nagymértékben veszélyeztető tényezőnek tekintették.

Láthatjuk tehát, hogy a házassági jog reformját több dolog is szükségessé tette: a házasság megkötéséhez először is meg kellett szüntetni a felekezethez tartozás kényszerét, de ezen kívül, a reform amiatt is nélkülözhetetlen volt, mivel a nyolc egymás mellett élő házassági jog kaotikus állapotokat eredményezett már önmagában is.

A Ht. előtti házassági jogra - mint ahogy fentebb már említettem – nyolc féle²¹ egyházi, felekezeti szabályozás volt érvényben. A római katolikusokra a kánonjog, a görögkeleti román és szerb egyházakra az ő saját jogaik, a magyarországi reformátusokra és evangélikusokra a II. József által 1791-ben kibocsátott nyíltparancs, az erdélyi evangélikusokra az 1870-ben keletkezett házassági rendtartás, az erdélyi reformátusokra Bod Péternek 1763-ban írt Házassági törvényrajz című műve, az unitáriusokra az ország egész területén az 1889-ban kelt unitárius egyházi törvény a házassági jogról, a magyarországi zsidókra nézve az 1863. évi udvari kancelláriai rendelet, míg az erdélyi és fiumei izraelitákra vonatkozóan az osztrák polgári törvénykönyv szabályozta a házassági jogot.²²

Ezen kívül a vegyes házasságok tekintetében fennálló kettős jog és kettős egyházi bíráskodás szintén jogbizonytalanságot okozott.²³

21 Az 1894:XXXI. tc. általános indoklásában felsoroltak szerint önálló házassági jogi szabályozással bírtak a katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok, az unitáriusok, az ortodoxok és az izraeliták. Ez hat felekezet, de igazából nyolcféle jog volt, mert a reformátusoknál a magyarországi és az erdélyi részre külön szabályok vonatkoztak, az ortodoxoknál pedig a román és szerb egyház két teljesen önálló (autokefál) egységet alkotott. Így református és ortodox házassági jog kétféle volt.

22 dr. Rádonyi Dénes: „Sponsalia longa?” – avagy az eljegyzés (jegyesség) lehetséges joghatásai a magyar jogban (Közjegyzők Közlönye, 2011. 6. szám)

23 Dr. Nagy Andrea: A házassági perek szabályozása az 1894. évi XXXI. tc. hatályba lépését követően (Sectio Juridica et olitica, Tomus XXV/2., 2007, pp 635-654.)

A magyar törvényhozás a más felekezetbe történő átlépésnél is az osztráktól eltérő szabályokat állapított meg. Hazánkban a más felekezetbe átlépett személyre kizárólag az új felekezetének joga vonatkozott, az OPTK viszont a más felekezetbe történő átlépés esetén is fenntartotta a régi felekezeti jog hatályát.

Vagyis ha egy katolikus átlépett egy protestáns felekezetbe a házassága a magyar jog szerint bontható volt, az osztrák szerint viszont nem. Ez érdekes helyzeteket is szült, mert elég sok olyan osztrák, aki új házasságot akart kötni, felvette a magyar állampolgárságot, amellyel más felekezetbe való átlépéssel bonthatóvá vált a házassága. Ahogy ez megtörtént, általában azonnal új házasságot is kötöttek. Az osztrák jogi szakirodalomba ez a „kolozsvári házasság”, vagy „erdélyi házasság” elnevezéssel vonult be, mert nagyrészt az unitárius felekezetbe léptek át, amelynek egyházi törvényszéke Kolozsváron volt.²⁴

A XIX. századi hazai szabadelvű gondolkodók szerint a polgári házasság eszménye az egyetlen lehetőség arra, hogy a különböző vallású vagy akár vallási szempontból nem elkötelezett felek olyan módon kössenek házasságot, hogy az egyikük lelkiismereti meggyőződését se sértse. A polgári házasság a házasság felbontása tekintetében lehetővé teszi, hogy a felek akarata ideológiai kényszer nélkül érvényesüljön. A szabadelvű kormányzatnak az egyik fő törekvése éppen a házassági jog kodifikálása, és ennek keretében a kánoni és az állami házasság szétválasztása volt. Az egyik legfontosabb indokként az ország felekezeti sokszínűségét jelölték meg, amely miatt sok fajta házassági jogi szabály érvényesült.

A fakultatív vagy kötelező polgári házasság létrejötté a korai protestantizmus által befolyásolt, vegyes vallású területekhez, majd a radikális polgári forradalmakhoz és a vallási tekintetben plurális társadalmakhoz köthető. Ez a fejlődés közvetetten úgy kapcsolódott a nyugati protestáns államokhoz, hogy a németalföldi, majd az angliai polgári átalakulás során jöttek létre a modern állam alappilléreit képező jogelvek, mint például a jogegyenlőség elve, melyet a politikai gondolkodók a kálvini egyházszervezeti rendből, a presbiteriális rendszerből vettek át világi területekre.

24 Dr. SZABÓ ISTVÁN egyetemi docens (PPKE JÁK): AZ ÁLLAMI HÁZASSÁG MEGJELENÉSE ÉS A HÁZASSÁG FELBONTHATÓSÁGÁNAK KÉRDÉSE, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.)

A magyarországi intézménytörténetet is ez a kettősség jellemezte: egyrészt a vegyes házasságok megkötése és az abból származó gyermekek vallásának kérdése a mindenkinek megfelelő, semleges megoldást sürgette, másrészt a polgári átalakulás igénye – sajátos módon nem a polgári, hanem a közép-nemesi réteg körében – a jogegyenlőség elvének következetes megvalósítását kívánta a házassági jog vonatkozásában is.²⁵

Az 1894. évi XXXI. törvénycikk átgondolt, logikus, jól felépített törvény. A kormány álláspontja jól megvilágítható a törvényjavaslat előterjesztőjének, Szilágyi Dezső igazságügy-miniszternek a Képviselőházban megtartott expozéjából²⁶. A miniszter a törvényjavaslatnak három fontos alapelvét határozta meg:

- 1) egységes állami házassági jog, kötelező házasságkötési forma (30.§)
- 2) állami jurisdikció (136.§) által a házassági jog modernizációja.
- 3) vallási kötelezettségek érintetlenül hagyása (149.§).

Ez kifejezi a kormány – korábban már említett – legfőbb érvét, amely során a jogalkotó nyomatékosan kifejezte, hogy az új szabályozás „a vallási felfogásoknak jogosultságát, szabadfejlődését, érvényesülését” nem érinti, és nem is szándékozik azokat csorbítani. Ezen kívül az egységes állami házasságjogtól a nemzetiségi és vallási különbségeken túllépve a nemzeti egység megvalósulását is remélték.

A kánonjogi terminológiától való tudatos eltérés ellenére a kánonjogi elvek hatása több területen érezhető volt. A szekularizált állami házassági jogalkotás Európa más államaiban is túlnyomórészt a protestáns egyházjog tételeinek átvételével történt, ami pedig a kánonjog ágytól és asztaltól való elválasztásra vonatkozó szabályainak átvételével alakult ki a 16. században. Bár sokan félreértik, de ez természetesen nem jelenti azt, hogy a protestáns egyházak szorgalmazták volna a házasságok felbontását.

25 Dr. Herger Csabáné: A POLGÁRI HÁZASSÁG KIALAKULÁSA ÉS RENDSZERE MAGYARORSZÁGON A NEMZETKÖZI FEJLŐDÉS TÜKRÉBEN (A házassági kötelék keletkezése és felbomlása), PTE ÁJK, Doktori Értekezés, 2005

26 Képviselőházi napló 1892–1897. XV. kötet 83.

Kálvin például azt hangsúlyozza, hogy ne a válás legyen az elromlott házasság gyógyírja, mert aki elválik párjától, *"az mintegy önmagának fele részét szakítja el önmagától. Azt pedig egyáltalán nem tűri a természet, hogy valaki a saját testét tépje szét"*²⁷

Luther pedig a korabeli egyház nőtlenségi ideálja helyett az Istennek tetsző, harmonikus házasság eszményét hirdette. A házastársak közötti szeretet és tisztelet, a gyermekek következetes, szigorú erkölcsi elvek szerint való nevelése - véleménye szerint - igen fontos része a férfiak életének.²⁸

A Westminsteri Hitvallás szerint is *„az eljegyzés után elkövetett házasságtörés vagy paráznaság, ha a házasság előtt kitudódik, akkor ez megalapozott indokot ad az ártatlan félnek a jegyesség felbontására. A házasság után elkövetett házasságtörés esetében törvényszerű az ártatlan félnek elválni, és a válás után újraházasodni pontosan úgy mintha a bűnös fél halott lenne. Habár az emberiség annyira megromlott, hogy az emberek képesek érvelni amellett, hogy igazolják azoknak jogtalan elválását, akiket Isten egyesített a házasság által, mégis a házasságkötés felbontásának egyedüli oka a házasságtörés vagy a hűtlen elhagyás, amelyet sem az egyház, sem a világi hatóság semmilyen módon sem tud orvosolni. A házasságkötés felbontása nyilvános és szabályos módon kell, hogy történjen, és nem az érintett személyek akarata és belátása szerint"*²⁹.

27 Kálvin János Magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához. III.124.o

28 Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet, 2001, <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/jegyzet.html>

29 Westminsteri Hitvallás, reformatus.net

I/4. A Ht. bontójoga

Magyarországon a polgári házasságkötés és a szekularizált bontójog létrehozása szervesen illeszkedett a polgári államszervezet és jogrend kialakításának folyamatába. A Ht. a közjogi-politikai történeti és a társadalomtörténeti periodizálás szempontjából egyaránt jelentős helyet foglalt el a magyar polgári átalakulásban.

A Ht. bontójogának rendszerét a jogalkotó a magyar vallási viszonyoknak a magánjog e területére gyakorolt rendkívüli hatásával magyarázta, melyet a külföldi modellektől eltérően teljesen egyedinek látott, hiszen a római katolikus egyház „egyáltalán nincs a többi felekezet tagjainak *együttes létszámával és jogi helyzetükkel* szemben túlsúlyban.”

A házasság felbonthatóságának lehetőségét a törvényjavaslat is tartalmazta. Szilágyi Dezső érveléséből, majd Vaszary Kolos hercegprímásnak a Főrendiházban erre kifejtett reflexiójából jól érezhető, hogy a kiindulási pontokban van számottevő különbség.

A miniszter célszerűségi okokkal támasztja alá álláspontját, amely szerint a bontás és a szeparáció (ágytól és asztaltól való elválasztás) között nincs lényegi különbség. A szeparáció, amelyet lényegében minden felekezet elfogad, megszünteti a házastársi életközösséget, s a bontástól csak abban különbözik, hogy nem lehet újabb házasságot kötni. Ha azonban az életközösség megszűnik, mi értelme van a feleket újabb házasságkötéstől eltiltani. Az álláspont lényege tehát az, hogy a házassági köteléknek nincs kiemelt fontossága, fenntartását, vagy megszüntetését a pillanatnyi körülmények határozzák meg. Lényegileg nem különbözik más magánjogi jogviszonyoktól: egy szerződés is kötelez, de a körülmények változása alapos indok lehet a kötelelem megszüntetésére. A miniszter érveit a törvényjavaslat főrendiházi vitájában is megismételte. Vaszary Kolos azonban ehhez fűzött felszólalásában ellentétes irányból kezdte okfejtését. Vajon helyes-e a törvényjavaslat megállapítása, amely szerint a házasság lényegében egy polgári szerződés, amely felbontható?³⁰ A javaslat ugyanis abból indul ki, hogy a házasság bonthatatlansága csupán egy katolikus jogelv, amit az államnak nem kell követnie.

30 Főrendi házi napló 1892–1897. III. kötet 128.Uo. 129.Uo. 245–246.

A hercegprímás álláspontja szerint azonban a bonthatatlanság nem egy öncélú jogelv, hanem annak természetjogi alapjai vannak. Emiatt a bontás nemcsak egyházi, hanem állami szempontból is veszélyeket rejthet magában.

A Ht. Képviselőház elé terjesztett javaslatának kiindulási elve az a természetes szemlélet volt, hogy bár minden házasság létrejötténél a felek akarata az életük végéig fennálló közösség létrehozására irányul, mégis megromolhat a viszonyuk olyan mértékben, hogy az együttélés egyik vagy mindkét fél számára lehetetlenné válik. Az állam lehetőségei, melyekkel az e jogviszonyból származó jogok védelmét és kötelességek teljesítését biztosítani tudja, igen korlátoltak, hiszen *külső kényszer alkalmazása a házasság erkölcsi természetébe ütközik*.

A Ht. szerint a házassági kötelék az egyik fél halála, illetve a bírói felbontás által szűnhetett meg (73.§). A bírói ítélethez való kötöttség – a könnyelmű házasságkötéseket gátló házassági akadályokkal együtt – a szabadosság természetes korlátjaként jelentkezett.

A Ht. bontójoga nem tekinthető következetesen vétkességi rendszerűnek. Az abszolút bontó okok esetében a bíró, ha bizonyítottnak látta a bontó ok fennforgását, felbontotta a házasságot. Ezen túlmenően azonban a jogalkotó relatív bontó okokat is meghatározott, melyek esetében a bíró a házasság feldúltságát vizsgálta, azaz mérlegelte, hogy a felek viszonya megromlott-e annyira, hogy a bontást kérő félre nézve elviselhetetlen a kötelék további fenntartása vagy sem.

A relatív bontó okok kettős jellegét jelzi, hogy a feldúltság vizsgálata csak azután következett, ha a keresetbe foglalt bontó okot az alperes vétkes magatartása megvalósította. Ilyen módon a vétkesség elve a Ht. rendszerében keveredett a feldúltsági elvvel.

Az abszolút és a relatív bontó okok között a gyakorlatban a különbség nem a feldúltsági elv – kimondott vagy ki nem mondott – alkalmazásában, hanem a vétkes magatartás súlyában volt. A feldúltsági elv akkor jelenti a bontójog liberalizálását, ha nem a vétkességi elvvel keverve, hanem önmagában kerül alkalmazásra, amitől a Ht. viszont elzárkózott.

A Ht. bontójoga azért sem nevezhető következetesen a vétkekességi elvet követőnek, mert a relatív bontó okok közül az első, a házassági kötelezettségek súlyos és szándékos megsértése (80.§a,) mint egy generálklauzulaként lett szabályozva, és valóságosan is így funkcionált, míg a szubjektív rendszerű bontójogok a bontásra csak szűk körben adtak lehetőséget. A relatív bontó okok elkülönítésében a kezdeti években erős bizonytalanság érződött.

A szándékos és jogos nélküli elhagyás bontó okának törvényi szabályozása (77.§-a, és b,) az e szakaszra alapított bontási kérelmet megelőző peren kívüli eljárások miatt életszerűtlennek bizonyult. Ezt a jogalkotói hibát a bírói praxis olyan módon „racionalizálta”, hogy a szándékos és jogos ok nélküli elhagyást a 80.§ a, pontja alá vonható köteleességszegésnek tekintette.

A következőkben érdemes megnézni, hogy a törvény hatályba lépése után a házasságok felbontásának milyen gyakorlata alakult ki hazánkban. Vajon egy feszítő „társadalmi igény” volt-e az intézmény bevezetésére, s a házasságok felbontását csupán a jogi tilalom fojtotta el, vagy a lehetőség alapvetően nem befolyásolta a házassági kötelékek fennállását. Lerövidítve a kérdést, vajon a „társadalmi igény” befolyásolta a jogalkotást, vagy a jogalkotás haladt elől, s az kezdte változtatni a társadalom gondolkodását.

A XX. század elején – Horvátország nélkül, ahol a törvény nem volt hatályos – a történelmi Magyarország területén átlagosan évi 150 000 házasságot kötöttek.³¹ A felbontott házasságok száma – az adatok az 1904–1906 közötti időszakot fedik le – évente 3 500-3 800 között mozgott.³² Ez azt jelenti, hogy a házasság felbonthatóságának bevezetését követően egy évtizeddel száz házasságból kettőt, hármat bontottak fel. A 30-as évek elején, a trianoni országterületre vonatkozóan, évi 70-80 000 házasságkötésre került sor³³, a bontások száma pedig 4 500-5 500 között mozgott³⁴, vagyis évente száz házasságból hatot, hetet bontottak fel, 1949-ben pedig ez az arány már 12% volt³⁵. A statisztikai adatok tehát azt mutatják, hogy a házasság felbontásának lehetősége a magyar társadalomban nem váltott ki katarzisszerű változást, a századelő 2-3%-os arányszáma semmiképpen sem értékelhető így. Itt vetődik fel az a kérdés, hogy a tilalom feloldása vajon mennyire befolyásolta az arányok későbbi növekedését.

31 Magyar statisztikai évkönyv, új folyam XIV. 1906. Budapest 1907. 33.

32 Magyar statisztikai évkönyv, új folyam XIV. 1906. Budapest 1907. 448.

33 Magyar statisztikai évkönyv, új folyam XL. 1932. Budapest 1933. 20.

34 Magyar statisztikai évkönyv, új folyam XL. 1932. Budapest 1933.324.

35 http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tab11_01ib.html

A Ht. közvetlen hatásként a polgári jogrendszer kiépítése terén a házassági köteléki jog egységesítése, a szekularizált jogrend megvalósítása és ilyen módon a jogbiztonság elvének erősítése emelhető ki. A Ht-t nagyra értékelte kora jogtudománya. A házassági jogban határozott rendet teremtett, amit jól kiegészített az állami anyakönyvezés nagyjából zavartalan működése és az egységes polgári ítélkezési gyakorlat kialakulása. A vegyes házassági köteléki perek rendszeréhez képest az egységes szabályok az egyháztagok hátrányos megkülönböztetését kizárták. A gyakorlati nehézségek az egy új törvény kezdeti alkalmazásánál szokásos mértéket nem haladták meg. A Ht. közvetett hatásaként a társadalmi viszonyok alakítása emelhető ki.

Az egységes, szekularizált házassági jog az Erdei Ferenc³⁶ által felrajzolt történeti-nemzeti és modern polgári társadalom közötti határvonalat némileg finomította. Az állam polgárai egy és azonos házassági jogrend hatálya alá kerültek, ami Péter László megfogalmazása³⁷ szerint *elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy az egységes társadalommá szerveződés és a polgári jogérzet kialakulása meginduljon.*

A Ht. társadalmi hatása elsősorban egyházi-vallási vonatkozásban jelentkezett. Egyrészt a felekezeti házassági jog a Ht. hatályba lépését követően nem befolyásolta az állampolgárok polgári jogviszonyait, csupán a felekezet belső jogát jelentette, melyhez állami kényszerítő erő nem fűződött. Másrészt a Ht. az 1894-95. évi másik négy egyházügyi törvénnyel együtt átalakította az egyházak egymás közötti kapcsolatát. A legnagyobb súrlódási felületet továbbra is a gyermekek vallására vonatkozó megegyezések ügye képezte, hiszen a reverzálisok rendszere a törvényi keretek között, „megegyezésként” élt tovább.³⁸

36 Erdei Ferenc (1910–1971) szociológus, író, politikus, miniszter, országgyűlési képviselő, idézett művének címe: *A magyar társadalom a két világháború között*

37 Péter László (1929-2008): *Volt-e magyar társadalom a XIX. században?* Valóság, 1989. május. 1-24. old.

38 **Reverzális:** A római katolikus egyházjogban különösen vegyes házasság esetében a katolikus apától követelt térítvény, melyben arra kötelezi magát, hogy minden gyermekét a katolikus vallásban fogja neveltetni. Az egyházjog a lelkészeknek szoros kötelességévé teszi, hogy az esketés előtt ily reverzálisokat lehetőleg kieszközölni törekedjenek, s azok épségben tartása fölött szigorúan ügyeljenek. Hazánkban a reverzálisok az 1868-ik évig éltek virágkorukat és az egyes hitfelekezetek közt sok panaszra adtak okot. Az 1894. XXXI. t.c. megadta a szülőknek a szabadságot arra, hogy gyermekeiknek mely vallásfelekezethez tartozását a házasság megkötése előtt létesített közös megegyezéssel állapíthassák meg. A megegyezés azonban csak úgy érvényes, ha királyi közjegyző, királyi járásbíró, polgármester vagy főszolgabíró előtt s a törvényben meghatározott alakszerűség mellett jött létre. Az ezen feltételek s alakszerűség hiányában létesült megegyezés (bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés) érvénytelen. Ha a vegyes házasságra lépők a megszabott feltételek s alakszerűség mellett megegyezést nem létesítettek,

A felekezeti hovatartozás befolyást gyakorolt a házassági köteléki perek megindítására. A felekezetek bontási hajlandóságát vizsgálva megállapítható, hogy a római katolikus vallású felek a köteléki perekben alulreprezentáltak, ellentétben a két protestáns egyház tagjaival és az izraelitákkal³⁹. A házastársi konfliktusok vizsgálatára a bontó ítéletek indokolásában található bizonyítékok alapján került sor, melyek azonban a tudatosult, majd ellenséges interakciókban kifejezésre jutott érzelmi és/vagy szándékbeli érdekellentétek közül csak azokat „mutatták be”, amelyek a kötelék feloldásához vezettek.

A leggyakoribb konfliktusforrás egyértelműen a házastársi hűség hiánya volt, amely megvalósulhatott ágyassági viszony és hosszú különélés, vagy együttélés mellett létesített alkalmi kapcsolatok által is. A házastársi konfliktusok a legtöbb esetben összetett képet mutattak.⁴⁰

A Ht-t sok kritika is érte, melyeket az alábbi pontokban lehet összegezni. A konzervatív jogászok és politikusok az „ultraliberális jogszabályként” értékelt törvényt elsősorban az alapvetően vétkességi elven nyugvó bontójog területén bírálták, amely a kánonjogi felbonthatatlansághoz képest valóban radikálisan új volt, a Ht. hatályba lépése előtt érvényesülő más felekezeti jogokhoz képest azonban visszafogottnak tűnt.

A felbontott házasságok számának radikális növekedését többek közt a szándékos és jogos ok nélküli elhagyás bontó okának (77.§) törvényi szabályozására vezették vissza. A századforduló éveiben az e szakaszra alapított bontó perek esetében különösen jellemző volt az alperesi védekezés teljes hiánya, a felek bármiféle ellentmondása nélkül lefolytatott perek sokasága. A periratokból természetesen nem bizonyítható, a kutatóban mégis az a meggyőződés alakult ki, hogy a 77.§-ban meghatározott bontó okot megvalósító magatartást a felek valamelyike kölcsönös megegyezésüket követően tanúsította.

A Ht. megalkotói a vétkességi elv alkalmazásával a bontások szűk keretek közé szorítását kívánták elérni.

úgy az 1868. LIII. t.c. szerint a gyermekek szülőik vallását nemük szerint követik, feltéve, hogy a szülők vallása a bevettek vagy törvényesen elismertek közé tartozik. (forrás: netlexikon)

39 Dr. Herger Csabáné: A POLGÁRI HÁZASSÁG KIALAKULÁSA ÉS RENDSZERE MAGYARORSZÁGON A NEMZETKÖZI FEJLŐDÉS TÜKRÉBEN (A házassági kötelék keletkezése és felbomlása), PTE ÁJK, Doktori Értekezés, 2005

40 Dr. Herger Csabáné: A POLGÁRI HÁZASSÁG KIALAKULÁSA ÉS RENDSZERE MAGYARORSZÁGON A NEMZETKÖZI FEJLŐDÉS TÜKRÉBEN (A házassági kötelék keletkezése és felbomlása), PTE ÁJK, Doktori Értekezés, 2005

Ennek ellenére az egyik házaspár a kapcsolat végleges megromlása esetén – különösen a törvény hatályba lépésének évében – gyakran „vállalta” a vétkesség nyilvánítás negatív jogkövetkezményeit. Erre a relatív bontó okok köre és a 77.§ egyaránt felhasználható volt. A felperest, illetve mindkét felet vétkesség nyilvánító jogerős ítéletek jelentős száma arra utal, hogy a „büntető” szankciók nem igazán jelentettek visszatartó erőt a keresetet benyújtó fél számára. A békéltetés intézménye, a házasságvédő és az ügygondnok perbeli szereplése, valamint az ágytól és asztaltól történő különélés elrendelése a házasság védelmét biztosították volna.

A Ht. korának erkölcsi értékítéletét jelenítette meg. Rendszerében, elveiben a magyar felekezeti jogi előzmények, a „kor követelményei” és „haladó”, elsősorban francia és német példák alapján megfelelő egyensúlyt hozott létre a sajátos, hazai társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodva. A 20. században két irányban is jelentős változás következett be az egyes államok bontójogában. Egyrészt előtérbe került a feldúltsági elv, másrészt a vétkességi elvhez ragaszkodó államokban a szubjektív bontó okokat a bírói jogalkalmazás során tágították ki, „tették rugalmasabbá”.

A XX. század folyamán azonban ez a tendencia tovább oldódott. Magyarországon az 1952-ben kibocsátott új családjogi törvény még szintén alapos okot kívánt meg a házasság felbontásához, de már nem adott tételes felsorolást, a bontó okokról. Az 1894-es törvény azzal, hogy abszolút és relatív bontó okokat sorolt fel, a bíró számára csak hat meghatározott esetben⁴¹ tette kötelezővé a házasság felbontását, a relatív bontó okoknál már mérlegelési jogot adott neki. Az 1952-es törvény csak okról beszél, nem ad tételes felsorolást, s minden ok esetén kötelező volt a bíró számára felbontani a házasságot. A statisztikai adatokat megtekintve azt láthatjuk, hogy az 1949-es 12%-ról 1960-ra 19%-ra nőtt a bontások aránya⁴². Ugrásszerű változásnak ezt sem nevezhetjük, vagyis a házasság bontásának 1952-es könnyítése is inkább elvi okokra vezethető vissza, mint arra, hogy megromlott házasságokat nem lehetett felbontani a szoros jogi szabályozás miatt. Aztán a bontások száma tovább növekedett, az adott évben kötött házasságok viszonylatában 1980-ban 35%-ot, míg a 2007-ben 61% -ot tett ki⁴³.

41 Házasságtörés; kettős házasság; hűtlen elhagyás; a házastárs életére törés; a házastárs súlyos bántalmazása; a házastárs öt évnél súlyosabb szabadságvesztésre történő elítélése. [1894:XXXI. tc. 76–78.§§]

42 http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tab1_01ib.html

43 http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tab1_01ib.html

I/5. Válási statisztikák a II. világháború előtt és után⁴⁴.

Az 1870–1880-as években ezer lakosra még csupán 0,07 ezrelék válás jutott, ami az 1890-es évek körül 0,08 ezrelékre emelkedett. 1907-től kezdődően a válások számának növekedése fokozódott, mivel a liberális joggyakorlat lehetővé tette a házasságok könnyebb felbontását. 1910–1911-ben ezer fennálló házasságra 1,9 válás jutott, ez az arány 1921-re megkétszereződött, majd az 1930-as évekre kissé lecsökkent, de még mindig nagyobb volt, mint az I. világháború előtt.

A II. világháború előtt a vétkességre alapozott bontó okok rendszerében válásra csak ritkán, és társadalmi rétegek szerinti jelentős különbségekkel került sor. A házasság intézményét védő társadalmi, gazdasági gátak erőssége, a válás utáni helyzet megoldásával kapcsolatos alternatívák hiánya, az egykeresős család és a magasabb gyerekszám együttesen és külön-külön is komoly visszatartó erőt jelentett a válástól.

Az 1920-as évek első felében a házasságoknak átlagosan 10-11%-a bomlott fel válás következtében. Az 1930-as évek második felében a javuló viszonyok ismét megnövelték a válási kedvet, s 1938-ra a válással végződő házasságok aránya ismét meghaladta a 7%-ot.

Magyarország már a 20. század első felében is kitűnt az európai országok között a válások magas arányával és ez a relatív fölénye a II. világháború után még fokozódott. Már az 1950-es évek elejétől – a liberális válási jog bevezetésével támogatva – radikális emelkedés kezdődött a válások számában és arányában.

Alapvetően megváltoztak a család és a társadalom közötti kapcsolatok: a család funkcióinak megváltozása, a korábbtól eltérő normák és a családon belüli új szerepek kialakításával járó feszültségek megsokszorozták a családon belüli konfliktusokat, gyengült a család belső egysége és szilárdsága, és ez megrázkódtatta a hagyományos család tartópillérét, a házasságot is.

44 Magyarország a XX. században ISBN 963 9015 083, II. KÖTET, Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság, Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István, Szerkesztők: Balogh Margit, Bekény István †, Dányi Dezső, Élesztős László, Hernádi László Mihály, Oros Iván, Tiner Tibor Házassági fejezetet írta: Csernák Józsefné (182–187. old.)

Különösen a hagyományos paraszti gazdálkodás visszaszorulása, a nők kereső tevékenységének elterjedése, a tradíciókat gyengítő páratlan méretű társadalmi mobilitás, a falusi lakóhelyek elhagyása és a városokban történő tömeges letelepedés új alternatívákat nyitott, a kapcsolatteremtés új módjai terjedtek el, a család és a házasság ezáltal nyitottabbá és egyúttal sérülékenyebbé vált.

A válások száma már közvetlenül a háború után jelentősen emelkedett, amit fokozott a házasság felbontását megkönnyítő 1945. évi kormányrendelet is. 1952-ben ezer lakosra már 1,4 válás jutott. A családjogi törvény életbelépésével a válások átmenetileg megritkultak, de 1955-ben ezer lakosra ismét 1,6 válás jutott. Az 1952 óta – csupán kisebb módosításokkal – érvényes házassági bontójog megszüntette a házastársi vétkességre alapozott bontókokokat. A helyébe lépett ún. „komoly és alapos ok”-ra épülő rendszer a bírói joggyakorlatban szinte minden visszatartó erőt nélkülöző eszközzé vált, és szabad utat biztosított a házasság felbontásához⁴⁵.

A válások száma és aránya – beleértve az ezer lakosra, ezer fennálló házasságra és az egyéb más, ún. tisztított arányszámokat – az 1980-as évek második feléig töretlenül emelkedett. 1987-ben a családjogi törvény legújabb módosítása kisebb eljárásjogi szigorítást vezetett be a bontóperes eljárásba.

Ennek hatására a válási arányszámok – az 1988-as mélyponttal – átmenetileg visszaestek az 1970-es évek második felét jellemző, már akkor is magasnak tekintett színvonalra. 1989 óta a válások trendje ismét emelkedést mutat.

A házasságfelbontások előfordulását az említett arányszámoknál jobban szemlélteti az ún. teljes válási arányszám, amely kiszűri a házasságkötések számának ingadozásából származó torzításokat és az egymást követő házassági kohorszok (évjáratok) kezdő létszámához viszonyítva, a házasságtartam-specifikus válási arányszámok alapján becsüli az 1,10, 100 stb. házasságra jutó válások átlagos számát⁴⁶.

45 Magyarország a XX. században ISBN 963 9015 083, II. KÖTET, Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság, Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István, Szerkesztők: Balogh Margit, Bekény István †, Dányi Dezső, Élesztős László, Hernádi László Mihály, Oros Iván, Tiner Tibor Házassági fejezetet írta: Csernák Józsefné (182–187. old.)
46 u.a.

Az 1950-es években a házasságok 13–16%-a, az 1960-as években már közel egynegyede, az 1970-es években a házasságok 28–29%-a, az 1980-as évek közepén már több mint egyharmada fejeződött be. 1989–1994 között – az 1992-ben és 1993-ban mutatkozó kisebb visszaeséstől eltekintve – a válások száma ismét emelkedett. Említést érdemlő körülmény még a korai válási csúcs: a leggyakoribb a harmadik házassági évforduló körül. A házasságok 17–18%-a a tíz éven belül felbomlik⁴⁷.

A magyar népesség múltbeli házasodási szokásaiból arra következtethetünk, hogy a házasságot, mint intézményt, nagyra becsülték, valamint a házasságban élést, mint életformát preferálták. A társadalom is nagy jelentőséget tulajdonított a házasságnak, mint a családi élet alapjának, és az életút egyik legjelentősebb eseményeként tartotta számon. A társadalom bizonyos életkor elérése után tagjaitól elvárta, hogy minél hamarabb kössenek házasságot. A házasságból kimaradt nőtleneket és hajadonokat elítélte, csakúgy, mint azokat, akik házastársuktól külön éltek, vagy elváltak.

Annak ellenére, hogy a múltban Magyarország azok közé az országok közé tartozott ahol magas volt a házasságkötések száma, a házasságkötésekre a politikai, gazdasági események erősen rányomták bélyegüket. Így például a gazdasági válságok, a különösen rossz termésű évek csökkentték a házasságkötéseket. Ugyanakkor viszont a háborúk után ideiglenes megélénkülést lehetett tapasztalni. A 19. század vége felé azonban a magyar társadalomban egyre több olyan tényező jelent meg, amelyek együttes hatásaikban változásokat indítottak el a házasságkötések alakulásában. A gazdasági körülmények állandó ingadozásai, a hosszú hadkötelezettség, a városokba irányuló vándorlás megélénkülése, valamint a halandósági statisztikák jelentős javulása csökkentően hatott a házasságok megkötésére. Mindezek mellett meg kell említeni a század eleji kivándorlások kedvezőtlen hatását is.

Az I. világháború jól példázza, hogy rendkívüli körülmények hatására egy-egy időszakban a házasságkötések átmenetileg akár teljesen szünetelhetnek. A házasságkötések ezer lakosra jutó aránya a háborús években igen alacsony szintre zuhant: minimumát 1915-ben érte el 3,4 ezrelékkal.

47 u.a.

A háború hatására elhalasztott, azonban a hadba vonultak visszatérése után megkötött házasságok arányszáma 1918-ban elérte a 7,6 ezreléket, 1919-ben pedig 20,4 ezrelékes nyers arányszámot eredményezett.

A két világháború között a házasságkötési arányszámok az I. világháború előtti színvonalhoz képest mindkét nemnél és minden korcsoportban csökkentek.

Az az életkor, amelyben a legtöbben kötötték első házasságukat, a férfiaknál 25–29 éves korra, a nőknél 20–24 éves korra tolódott el s az 50 éves korukig nőtlen, hajadon családi állapotban maradtak aránya is megnőtt (férfiaknál 5-6%-ra, nőknél 7-8%-ra). Figyelembe véve az időszak társadalmi-gazdasági viszonyait, mindenekelőtt az 1930-as évek elején elmélyülő gazdasági válság hatásait, arra lehet következtetni, hogy a magyar népességben megindult a házassági szokások átalakulása, ami elsősorban a házasságkötések idősebb korra történő elhalasztásában és ezzel összefüggésben a 20 éven aluli hajadonok arányának emelkedésében nyilvánult meg.

A házasság mint együttélési forma hegemoniáját, illetve e hegemonia megtörését tükrözik a teljes első házasságkötési arány változását illusztráló adatok.⁴⁸

A II. világháború utáni fél évszázadban a házasságkötések irányvonalát két fő sajátosság jellemezte: 1. ismétlődő hullámhegyek (csúcsai: 1954, 1967, 1975) és hullámvölgyek (mélypontjai: 1962, 1971); 2. Hosszú távon kirajzolódó csökkenő tendencia (a hullámok csillapodása mellett), az 1970-es évek második felétől napjainkig tartó erőteljes és majdnem töretlenül lefelé tartó irányzat.

A II. világháború alatt a házasságkötési mozgalom csak kisebb mértékben esett vissza, mélypontját 1944-ben érte el a nyers házasságkötési arányszám 7,2 ezrelékes értékével. Ennek megfelelően a háború utáni fellendülés sem volt olyan rendkívüli mértékű, mint az I. világháború után. A világháborút követő másfél évtizedben a házasságkötési arányszám 10 ezrelék körül mozgott, s néhány évben a 11 ezreléket is meghaladta. Ebben szerepe volt a háború miatt elhalasztott házasságok megkötésének, a megözvegyültek, az elváltak újraházasságainak. Összefüggött azonban azzal is, hogy a háború utóhatásaként a család értéke erősödött, nőtt a családi élet vonzereje. Emellett a nagyarányú társadalmi átrétegződés, a munkanélküliség felszámolása, illetve a nők tömeges beáramlása a munkahelyekre megnövelte a párválasztási lehetőségeket is, és kedvezően hatott a házasságkötési kedvre.

48 http://demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Korfak/KorFa2008_34.pdf, adatok forrása: KSH

Ehhez társult a házasságkötések jogszabályi megkönnyítése, a megváltozott politikai rendszer ideológiájának megfelelő párválasztási szabadság növelése és a szülői hatalom csökkentése érdekében bevezetett házassági korhatár-módosítás, 1950-ben 24 évről 20 éves korra, majd 1952-ben 18 éves korra. Az 1950-es évek második felétől a házasságkötési arányszámok csökkentek; a háború utáni első mélypont 1962-ben következett be (8,1 ezrelék).

A házasodási kedv általános csökkenésében szerepe volt azoknak a megpróbáltatásoknak is, amelyek az akkor még a népesség jelentős hányadát kitevő falusi népességet érték a mezőgazdaság kollektivizálása során. A kissé javuló életszínvonal, valamint a gyermekvállalást ösztönző népesedéspolitikai intézkedések (gyermekgondozási szabadság és segély) együttesen hozzájárultak ahhoz, hogy a házasságkötések 1967-ben újabb csúccsal tetőztek. A 15 éves és ennél idősebb, nem házas férfiaknál 87,1, a nőknél 64,6 ezrelékes arányszámmal.

Az 1960-as évek második felében kialakult kisebb hullámhegyet az 1970-es évek elején ismét hullámvölgy követte. A tisztított házasságkötési arányszám 1967 és 1971 között ismét csökkent, a férfiaknál 10, a nőknél 8%-kal. Ebben az időszakban az átlagos házasságkötési kor a 20. század folyamán legalacsonyabb értékeit érte el: a férfiak átlagos első házasságkötési kora 24 év alá, a nőké 21 éves korra süllyedt.

Az adatok jelentős párkapcsolati magatartásváltozásról tanúskodnak. Míg az 1960-as években csaknem minden nő életében legalább egyszer házasságra lépett, s még 1990-ben is a háromnegyedük, napjaink házasságkötési szokásait tartós tendenciának feltételezve a nőknek több mint a fele *de jure* hajadonként fogja leélni életét.

Az 1970-es évek második felében megindult a házasságkötések számának tartós visszaesése. 1994-ben már csak 5 házasság jutott ezer lakosra, szemben az 1950-es évek 10 ezrelékes és az 1970-es évek 9 ezrelékes arányával, a házasságkötések száma pedig alig több mint a fele volt az 1975. évinek.

A házasságkötések hanyatló tendenciája a tisztított arányszámok változásaiban is megmutatkozik. 1994-ig az ezer, 15 éves és annál idősebb nem házas népesség házassági arányszáma az 1980-as évekhez viszonyítva 40%-kal esett vissza.

Ezzel párhuzamosan az elmúlt másfél évtizedben a házasságkötési kor fiatalodási tendenciája megállt, majd irányt változtatva emelkedni kezdett. 1994-ig a férfiak átlagos első házasságkötési kora 24,7 évre, a nőké 22 évre emelkedett. Ennek hatására az összes házasuló átlagos házasságkötési kora is nőtt, a férfiaknál 28,1, a nőknél 25 évre.

A házasságkötések csökkenése nem jelenti egyben a tartós párkapcsolatban élők arányának visszaesését, csupán az alternatív együttélési formák, mindenekelőtt az élettársi kapcsolatok fokozódó térhódítását. A népszámlálási adatok 1970 és 2001 között az élettársi kapcsolatok arányának megötszöröződését mutatják 2,4%-ról 11,3%-ra. A különböző reprezentatív empirikus vizsgálatok szerint azonban ezt az együttélési formát életükben legalább egyszer kipróbálók aránya ennél jóval magasabb, és különösen a fiatalok körében kezd egyre gyakoribbá válni, hogy az első tartós párkapcsolat nem feltétlenül házasság, hanem házasság nélküli együttélés. Az NKI „*Életünk fordulópontjai*” című demográfiai panelfelvételének (DPA) adatai szerint⁴⁹ a 30 évesnél fiatalabb korcsoportok egyre gyakrabban kezdik közös életüket partnerükkel házasság nélküli, mint házasságon belüli együttéléssel.¹

Ha azonban ezeket az arányokat összevetjük a jelenlegi (vagyis a felvétel idején regisztrált) párkapcsolati arányokkal, látható, hogy a házasság nélküli együttélés – a 20 év alattiaktól eltekintve – minden korcsoportban gyakoribb, mint az élettársi kapcsolat⁵⁰. Az adatok arra engednek következtetni, hogy bár folyamatosan nő az élettársi kapcsolatban élő férfi ak és nőik száma és aránya, a párok többsége ezt csak átmeneti életformának, mintegy a házasság előszobájának, kvázi a jegyességet helyettesítő szakasznak tekinti. Mégis jelentős magatartásváltozásra utal az a tény, hogy a 29 évesnél fiatalabb nőtlen férfi ak esetében 1984 és 2002 között meghatszöröződött, a 25–29 éves nők esetében megötszöröződött az élettársi együttélést választók aránya, és kérdés, milyen változás következett be az értékek terén a házasság intézményét, illetve az élettársi kapcsolatok elfogadottságát illetően⁵¹.

49 Az adatok forrása: Pongrácz–Spéder: Párkapcsolatok az ezredfordulón. In: Spéder (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1*, KSH NKI, Budapest, 2002: 20.

50 Az adatok forrása: Pongrácz–Spéder: Párkapcsolatok az ezredfordulón., In: Spéder (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1*, KSH NKI, Budapest, 2002: 21.

51 A panelfelvételről részletesebben lásd: www.dpa.demografi.a.hu.

I/6. Az élettársi kapcsolatok szabályozása, a házasság fogalmától történő elhatárolása

A fenti adatok is mutatják, hogy szükségességé vált, hogy a jogalkotó az élettársi kapcsolatokat is szabályozza. Ugyan 1977-ig, az élettársi kapcsolatnak a Ptk.-ba történő beemeléseig tartó időszakban is már meg- megjelennek olyan rendelkezések, amelyek az élettársat értékelik, elsősorban családvédelmi indíttatásból, amely azonban nem jelenti azt, hogy az élettársi együttélés családjogi viszony lenne. Megközelítése egyébként ebben az időszakban is erősen változó, hiszen míg egyes jogirodalmi álláspontok erkölcsileg messzemenően helytelenítik, addig az ötvenes években születik olyan döntés is, amely az élettárs számára öröklési jogi szempontból a házastárs státuszát biztosítaná. Ami a kapcsolat élők közötti megszűnésének vagyoni jogkövetkezményeit illeti, a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 827. számú állásfoglalása 1962-ben a polgári jogi társaságra irányadó polgári jogi szabályok alapján tekintette lehetségesnek az élettársak közötti vagyoni viták megoldását.

Ez az állásfoglalás szemléletében igyekszik az élettársi kapcsolatot távol tartani a házasságtól, és azt szerződéses formában kívája szabályozni. Az 1977-es szabályozás feltétlenül mérföldkönek számít, mert ettől az évtől számítható a közös háztartásban élők vagyoni viszonyainak, s így az élettársak vagyoni viszonyainak törvényi szintű rendezése. A jogi szabályozás azonban érdemét tekintve mégsem annyira új, hiszen tulajdonképpen az akkor már több mint egy évtizede iránymutatásként megfogalmazott ítélkezési gyakorlatot emelik jogszabály szintjére. Ami ténylegesen újdonságnak tekinthető, az az élettársi kapcsolatnak a házassági életközösség kritériumaival azonos módon történő definiálása⁵².

A törvény ugyanis beiktatta a Ptk. 578. §-ába a következő, élettársakra vonatkozó rendelkezéseket: *„Az élettársak – házasságkötés nélkül, közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt éli nő és férfi – együttélésük alatt a szerzésben való közreműködésük arányában szereznek közös tulajdont. Ha a közreműködés aránya nem állapítható meg, azt azonos mértékűnek kell tekinteni. A háztartásban végzett munka a szerzésben való közreműködésnek számít.”*

⁵² Szeibert Orsolya: A házasságon kívüli partnerkapcsolatok kérdései – különös tekintettel az élettársak vagyoni viszonyaira című Ph.D értekezésének tézisei, Budapest, 2008

A hatályos szabályozáshoz vezető újabb lépcsőfok az 1995. évi 14/1995. (III.13.) számú alkotmánybírósági határozat, amely alkotmányellenesnek tekinti azt, hogy azonos nemű személyek nem élhetnek élettársi kapcsolatban.

Az Alkotmánybíróság azonban nem foglalkozott mélyrehatóbban az élettársi kapcsolat funkciójával, megváltoztathatatlan tézisnek tekintette azt, hogy a házasság az egyetlen formája a családjogi jogkövetkezménnyel járó partnerkapcsolatoknak. Az Alkotmánybíróság fentebb említett határozata hatására megalkották az 1996. évi XLII. törvényt⁵³, melynek vonatkozó rendelkezései tartalmazzák a hatályos fogalom-meghatározást is egyben. A fogalmat új helyen, az akkor létrehozott 685/A.§-ban helyezte el, megváltozott tartalommal, immár leválasztva róla a vagyoni viszonyait érintő rendelkezéseket. Az új fogalom nemtől függetlenül ad lehetőséget, valamely együttélés élettársi kapcsolatkénti elfogadására, mely által megszüntetésre került a hátrányos megkülönböztetés alkotmányos tilalmába ütköző jogi szabályozás.

Az új fogalom a következőképpen hangzik: *„Az élettársak - ha jogszabály másként nem rendelkezik - két, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együttélő személy.”*⁵⁴

A fogalmat illető legjelentősebb változást a 2007. decemberének végén megjelent bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló 2007. évi CLXXXIV. törvény⁵⁵ kihirdetése jelentette. Az új törvény további új fogalmakkal szolgált azáltal, hogy megkettőzte az élettársakra vonatkozó jogi szabályozást a bejegyzett és a hagyományos értelemben vett élettársakra. Az utóbbira vonatkozó fogalom eszerint, egyelőre marad továbbra is a Ptk. eredeti helyén (Ptk.685/A.§.), azonban némileg módosított tartalommal, az alábbiak szerint: *„az élettársak, ha jogszabály másként nem rendelkezik – két, házasságkötés, vagy bejegyzett élettársi kapcsolat létesítése nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együttélő személy”*. Ebből következően, ha valakik bejegyzett élettársi kapcsolatban élnek, nem tekinthetők „sima” élettársaknak, és viszont.

53 Hatályba lép 1996.06.19. napján.

54 Ptk. 685/A.§

55 Hatályba lépés: 2009. január 1.

Az új, regisztrált élettársi kapcsolatról szóló törvény új jogintézményként tartalmazza a *bejegyzett élettársi kapcsolat* (és most már nem élettársi jogviszony) létrejövételének szabályait, mely szerint az – a házasság jogintézményéhez hasonlóan – „akkor jön létre, ha az anyakönyvvezető előtt együttesen jelenlévő két tizennyolcadik életévét betöltött személy személyesen kijelenti, hogy egymással bejegyzett élettársi kapcsolatban kíván élni”.(1.§ (1) bek.) Kiskorú még gyámhatóság előzetes engedélyével sem teheti ezt meg.⁵⁶

Összehasonlításképpen megjegyzem, hogy az élettársakkal ellentétben, a házasság fogalmára az Alaptörvény megalkotásáig nem volt definíció. Csupán a jogirodalom írta körül a fogalmat, mely szerint a házasság: „Egy férfi és egy nő, szabad és önkéntes szövetsége, amely házastársi jogokat és kötelezettségeket keletkeztet, az egyenjogúság jegyében, melynek célja önálló család alapítása, és mely a törvény által meghatározott formai (alaki) követelmények betartásával jön létre”⁵⁷. Magyarország Alaptörvénye az Alapvetések közt az L) cikk (1) bekezdésében így rendelkezik a családkörül: „Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját”. Pontos definíciót tehát az Alaptörvény sem ad, de a jogalkotó a korábbiakhoz képest egyértelművé teszi, hogy a házasságot férfi és nő életközösségének tekinti.

A Ht., valamint a korábbi szabályozásokat tekintve láthatjuk, hogy napjainkra a házasság fogalma változásokon ment keresztül. Bár a Csjt. nem határozza meg a házasság fogalmát, tartalmi elemei, jellemzői:

- tartós kapcsolat – adott esetben egész életre szóló kapcsolatot feltételez;
- egy férfi, egy nő – monogám család jellemzője – ebből következően kizárt a többnejűség, egyneműek házassága;
- családi életközösséget létesít – érzelmi, vagyoni, nemi közösséget létrehozó hatása van; kizárólagos életközösség;
- utódok nemzésére, felnevelésére irányul;
- kétoldalú szerződés – felekre kölcsönösen jogok és kötelezettségek keletkeznek.

⁵⁶ Dr. Hegedűs Andrea: Az élettársi kapcsolat szabályozásának áttekintése, különös tekintettel a polgári jogi kodifikációs folyamatra, Doktori értekezés, Szeged, 2008

⁵⁷ Forrás: HEGEDŐS Andrea: Családi jog. Egyetemi Jegyzet. Szeged. Kis-ker Bt. 2006. 29.p. A fogalom talán a PAP Tibor általi fogalom meghatározáshoz áll a legközelebb. (PAP Tibor: Magyar családjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. – átdolgozta SOMFAINÉ DR. FILÓ Erika 75.p.).

Ezekből következően a házasság: egy férfi és egy nő tartós kapcsolata, érzelmi, vagyoni, nemi életközösség létesítésére, utódok nemzésére, közös felnevelésére. Jogi jellegét tekintve a házasság kétoldalú szerződés, mely szigorú alakiságok megtartásával jön létre, s melyből a felekre kölcsönös jogok és kötelezettségek keletkeznek.

A család tehát a férfi és nő közötti nemi kapcsolat társadalmilag elismert, védett formája. A társadalom és annak tagjai többsége számára érték. A család szoros közösségi formát, szeretet- és szolidaritás-közösséget jelent a családtagok között.

I/7 A Szocialista korszak házasságról és családról alkotott felfogása

1945 után az ún. „szocialista családi jog” lényeges változáson ment át. Teljes szakítást jelentett a polgári családi joggal, és az előző korok jogalkotásával. Annak ellenére, hogy a mai családi jogunk alapja, a Csjt. szocialista szellemben keletkezett, a magyar jogalkotásnak és jogtudományának mégis sikerült megőriznie számos régi sajátosságot, értéket, ennek köszönhetően a magyar családi jog nem távolodott el oly mértékben az európai és nemzeti hagyományoktól, mint pl. a Szovjetunióban, ahol a családjog terén még határozottabban kívánták érvényesíteni a lenini elveket.

A családjogot először is kiemelték a polgári jogból, és egy teljesen új jogágazatot hoztak létre belőle⁵⁸. Ez a tulajdonság Magyarországon is felismerhető, hiszen a szocialista jogrendszerben a családi jog a jogrendszer önálló ágává vált. Az akkori felfogás szerint az alapvető különbség a polgári jog és a családjog között az, hogy a polgári jog alapvetően vagyoni viszonyokat szabályoz, a családjog pedig alapvetően személyi viszonyokat⁵⁹. Az akkori álláspont szerint a család maradványokban még meglévő vagyoni-gazdasági funkciói pedig úgyis visszaszorulóban vannak, hiszen a *“termelési eszközök társadalmosítása folytán a család fokozatosan megszűnik termelési egység lenni”*⁶⁰. A gondolatmenet szocialista mivolta nyilvánvaló; ma már inkább kortörténeti jellegű⁶¹. A szocialista házassági jog alapelvét tették azt a tételt, hogy a házasság a szocializmusban nem a vagyoni viszonyok következménye⁶², hanem a kizsákmányolás” alól felszabadult egyenjogú emberek családalapítást célzó szabad szövetsége.

58 A. J. Visinszkij a Szovjetunió legfőbb ügyésze, ezt az elvet a Szovjet Kommunista Párt XVIII. kongresszusán deklarálta.

59 NIZSALOVSZKY Endre – BACSÓ Jenő – SZÁSZY István: “Családjog” in: SZABÓ Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1980) I. kötet 589-590. o. Vö. Norbert REICH: *Sozialismus und Zivilrecht* (Frankfurt a. M.: Athenäum 1972) 103-110. o.

60 EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai)* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1975) 94. o.

61 Jakab András: A szocializmus jogdogmatikai hagyatéka: <http://jesz.ajk.elte.hu/jakab16.html#ftn99>, Jogelméleti Szemle 2003/4. szám, HUISSN1588-080X

62 A marxista nőpolitika egyik meghatározó ideológusa, August Bebel, 1883-ban megjelent könyvében ezt előre megjósolta: „A szocialista társadalomban nincs mit örökölni hagyni, ha csak a házi felszerelést és a személyes használati tárgyakat nem tekintjük örökségnek, s ezért a házasság mai formája feleslegessé válik.” Ld. AUGUST BEBEL: *A nő és a szocializmus*. Budapest, 1957. 323. Mivel a szovjet állampolgároknak alig lehetett vagyonuk, ezért a házasságkötésnél ezek a szempontok tényleg nem jutottak jelentős szerephez. Forrás: Dr. Horváth Attila, A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.) Iustum Aequum Salutare, IV. 2008/3. · 55–63.

Dr. Horváth Attila „A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG” című előadásában⁶³ így foglalja össze a szocialista család és házassági jog jellemzőit: „A szocialista családi viszonyok tehát alapvetően személyi és nem vagyoni jellegűek⁶⁴. A házasság elveszítette szerződési jellegét, ezzel a bontójog is jelentősen leegyszerűsödött. Szinte teljes mértékben szakítottak a korábbi erkölcsi-szokásjogi alapokkal is, egyúttal a pozitív jog súlyát erőteljesen megnövelték. A családjog ilyen módon önálló jogágként való szabályozása még a szocialista állam viszonyai között is indokolatlannak bizonyult. A házasságot a társadalom egyik sejtjeként próbálták kezelni, nem pedig két ember szövetségeként, szerződéseként. A házassági közös vagyont is merev szabályozással próbálták rendezni. Valójában a család a társadalom gazdaság alapegysége. A családot gazdasági tevékenysége folytán tulajdoni, öröklési, kötelmi jogviszonyok sokasága köti össze. A családi jog tehát szervesen illeszkedik a polgári jog számos intézményéhez. A házastársak között közös tulajdon keletkezik, a családi kapcsolatok meghatározó módon befolyásolják az öröklés rendjét, a kiskorúak jogi helyzetét a cselekvőképességi szabályok rendezik, a gyámsági ügyek szoros kapcsolatot tartanak a gondnoksággal, a családjogi perekben a polgári bíróságoknak kellene dönteniük, és a polgári eljárásjog szabályai szerint a házastársaknak, családtagoknak személyi és vagyoni jogai vannak⁶⁵”.

A szovjet jogra, így a családjogra is nagy hatást gyakoroltak az ún. marxizmus klasszikusainak munkái: Marx⁶⁶ és Engels⁶⁷ először a *Kommunista Kiáltványban* (1848), majd egyéb munkáikban a házasságot és a családot rendkívül indulatos bírálat alá vonták.

63 Dr. Horváth Attila, A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.) Iustum Aequum Salutare, IV. 2008/3. · 55–63.

64 VILÁGHY MIKLÓS–EÖRSI GYULA: *Magyar polgári jog*. I. kötet. Budapest, 1965. 23.

65 JOBBÁGYI GÁBOR: *Személyi és családi jog*. Budapest, 2005. 192–193.

66 Marx, miközben indulatos kifejezéseket használ a polgári házasságról írva, merev viktoriánus szellemű szerelmi házasságban élt. Bár közben viszonyt kezdett felesége házvezetőnőjével. A házasságtörésből született gyermek apaságát Engels vállalta magára, hogy megmentse barátja házasságát. Marx házasságából született hét gyermek közül csak három lány nőtt fel. Közülük kettő öngyilkos lett, a harmadikról is feltételezik, hogy hasonló kiutat választott volna, ha 39 évesen nem hal meg természetes halállal. (Forrás: Dr. Horváth Attila, A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.) Iustum Aequum Salutare, IV. 2008/3. · 55–63.

67 A házasságot „tudományos módszerrel” kritizáló Engels extrém élettársi viszonyt fojtatott egy analfabéta ír munkáslánnyal, majd annak húgával (Forrás: Dr. Horváth Attila, A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.) Iustum Aequum Salutare, IV. 2008/3. · 55–63.

A legkonkrétabban Engels *A kommunizmus alapelvei* című művében írt arról, hogy elképzeléseik szerint milyen is lesz a család a kommunizmusban: *„Minden gyermeknek nemzeti intézetekben és nemzeti költségen való nevelése attól a pillanattól fogva, hogy nélkülözheti az anyai gondozást⁶⁸.”* *„Nagy paloták létesítése a nemzeti birtokokon, közös lakásul az állampolgárok olyan közösségei számára, melyek ipart és mezőgazdaságot egyaránt űznek [...]”⁶⁹* A Szovjetunióban sokat idézték Engelsnek *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című könyvét, amelyben a családról az alábbiakat írta: *„A magánháztartás átváltozik társadalmi tevékenységgé. A gyermekek gondozása és nevelése közüggé válik, a társadalom egyaránt gondoskodik minden gyermekről, akár házasságon belüli, akár házasságon kívüli.”⁷⁰*

V. I. Lenin – aki egyszerre két nővel élt sajátos élettársi viszonyban⁷¹ – szintén lesújtóan nyilatkozott a házasságról: *„A nő továbbra is házirabszolga, minden felszabadító törvény ellenére, mert a kis háztartás elnyomja, fojtogatja, eltompítja, lealacsonyítja a nőt, odaláncolja a konyhához, a gyerekszobához, a munkaerejét barbár módon terméketlen, kicsinyes, idegölő, butító, nyomasztó munkára pazarolja. A nők igazi felszabadítása csak ott és akkor kezdődik, ahol és amikor megkezdődik a tömegharc (amelyet az államhatalom birtokában levő proletariátus vezet) a kis háztartás ellen, vagy helyesebben, amikor kezdetét veszi a kis háztartás tömeges átépítése nagy szocialista háztartássá.”⁷²*

A szovjet típusú diktatúra a mindennapi életet kollektív és ellenőrzött, homogén egységként igyekezett kialakítani. Ezért betiltották a pártokat, egyesületeket, üldözték az egyházakat és fel akarták számolni a családot is, mint utolsó mentsvárát a tradícióknak, a vallásos és hazafias nevelésnek⁷³.

68 *Marx Engels Művei*. 4. kötet 357.

69 *Marx Engels Művei*. 4. kötet 358.

70 *Marx Engels Művei*. 21. kötet 70. oldal

71 Lenin házassága Nagyvezsda Konsztantyinova Krupszkajával gyermektelen maradt. Szeretője Inessza Armand – aki gyermekeit magára hagyva csatlakozott a bolsevik mozgalomhoz – a „szabad szerelem” híve volt: négygyermekes családanaként elhagyta férjét és botránys kapcsolatot kezdett 17 éves sógorával. Az ebből a viszonyból született gyermekét is a férje nevelte fel.) Érdekes, hogy Inesszát is a Kreml falába temették, nem messze a Lenin mauzóleumtól. Lenin és Inessza viszonya a Szovjetunió legféltettebb titkai közé tartozott. (Forrás: Dr. Horváth Attila, *A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG*, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.) Iustum Aequum Salutare, IV. 2008/3. · 55–63.)

72 *Lenin Összes Művei*. Budapest, 1959. 437. Vö.: RICHARD PIPPES (szerk.): *Az ismeretlen Lenin. A titkos archívumból*. Budapest, 2002.

73 FERGE ZSUZSANNA: *Családpolitika, családgondozás*. Budapest, 1982. 189.

Magyarországon is kimutatható ezen eszmék hatása, hiszen – annak ellenére, hogy a család minden társadalomban emberi-közösségi-gazdasági egység - a totális államhatalomnak nálunk is érdeke volt, hogy minél több izolált, családon kívüli ember legyen. Alapvető politikai cél volt a család rombolása. A szocialista családi jog további jellemzői: a házasság nem szerződés, így a magánjoggal való kapcsolat leszűkül, leegyszerűsödik a bontójog,, a „családfői” hatalom megszüntetése, a nők erőltetett egyenjogúsítása jellemző a családi viszonyokban, teljes szakítás a korábbi erkölcsi-szokásjogi alapokkal – a pozitív jog súlya erőteljesen megnövekszik e területen. Ennek köszönhetően ugrásszerűen megnőtt a válások, a csonka családok, élettársi kapcsolatok száma.

Alexandra Mihajlova Kollontaj⁷⁴ asszony, aki 1920-tól a Központi Bizottság nőkérdéssel foglalkozó osztályát vezette, kijelentette: *„A család immár nem szükségszerű: nincs rá szüksége sem az államnak, mivel elvonja a nőket a társadalmilag hasznos munkától, sem a családtagoknak, mivel a gyereknevelés funkcióját az állam veszi át.”*⁷⁵ Ny. I. Bucharin, aki ekkor a Bolsevik Párt Lenin utáni fő ideológusa⁷⁶, a Szovjetunióban több millió példányban kiadott *A kommunizmus ábécéje* című művében kijelentette: *„A gyermek nem a szülőké, hanem a társadalom tulajdona, amelybe született”.*⁷⁷ A párt vezetésének legfontosabb szempontjait ebben a kérdésben a Szovjet Kommunista Párt XIII. kongresszusán fejtette ki: *„A forradalom sorsa most azon múlik, hogy a fiatal nemzedékből mennyire tudjuk előállítani azt az emberanyagot, amely képes lesz felépíteni a kommunista társadalom szocialista gazdaságát.”*⁷⁸ A. G. Gojhbereg, a családjogi kódex megalkotója mindehhez hozzátette: *„A családot a kommunista párttal kell helyettesíteni.”*⁷⁹

74 Kollontaj *Egy nagy szerelem* címmel 1927-ben írt regényt, amelyből sokan Leninnek Inessza Armandhoz fűződő viszonyát vélték kiolvasni. A mű megjelenése sokat rontott az akkoriban Sztálinnal szembenálló, az ellenzékét támogató Krupszkaja helyzetén. (Forrás: Dr. Horváth Attila, A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG, *„A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.)* Iustum Aequum Salutare, IV. 2008/3. · 55–63.)

75 HELLER–NYEKRICHS i. m. 57.; (Egyébként Kollontaj is nem sokkal a házassága után elhagyta férjét. Forrás: Dr. Horváth Attila, A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG, *„A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.)* Iustum Aequum Salutare, IV. 2008/3. · 55–63.)

76 Béládi László–Krausz Tamás: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. Budapest, 1987. 192.

77 *Azbuka kommunizma*. Moszkva, 1922. 63.

78 Idézi GEREBEN i. m. 146.

79 A. G. GOJHBERT: *Zakon o Brake*. Moszkva, 1922. 63.

Az anyákat illetve gyermeküket csak az állami segély illette meg. A sztálini családpolitikát nagyon erős prűdéria és álszent képmutatás jellemezte⁸⁰. A lenini házassági jogi elveket letagadták, eltitkolták, a vonatkozó iratokat megsemmisítették. A vezető párttagoknak sokszor még a válást sem engedélyezték. Aki nem akart alakoskodni és újra meg akart házasodni, könnyen kegyvesztett lett. Erre jó magyarországi példa Vas Zoltán esete, akit válása miatt 1952-ben leváltottak az Országos Tervhivatal éléről⁸¹.

A szocialista korszakban a családjog terén döntő változások következtek be (1948-1990). E kor jogszabályi változásai család-gyermek- és életellenesek voltak. Ezen alapult az elmúlt évtizedek pártállami életszínvonal-emelkedése. Az „elért” demográfiai katasztrófával horribilis összegű kiadás-megtakarítást értek el. Az állampolgárokat megfosztották politikai és emberi jogaiktól – cserébe kapták a nemi szabadosság „jogát”, amely lehetőséget adott az abortuszra akadályok nélkül. A szocialista politika jogi eszközei közé tartozott többek között, hogy a gyermektelen nőt privilegizált helyzetbe hozta az öröklésnél, az egyedülállókat különböző kedvezményekben részesítette, a házasság stabilitást szolgáló intézményeket felszámolta, a válás feltételeit megkönnyítette, a fogamzásgátlást és az abortuszt megkönnyítette. A fentiekén túl Magyarországon a családok többsége esetében nem lehetett „családtámogatási rendszerről” beszélni. Az elmúlt évtizedek gazdaságpolitikája magas jövedelem-elvonást valósított meg, s ezeknek csak egy részét juttatta vissza. Egyrészt nem alakították ki az eltartottak számát figyelembe vevő családi adózást, ugyanakkor a családi pótlék a tényleges eltartási költségek töredékét fedezte csak.

A szocialista korszakot a magzat- és életvédelem teljes hiánya jellemezte: nem voltak család- és életvédelmi központok, felvilágosító kiadványok, vagy egyéb propaganda. Az állam megkönnyítette az abortuszt, a fogamzásgátlást. E politikának máig súlyos következményei lettek: demográfiai katasztrófa, tönkrement egészségű nők, a nyugdíjrendszer válsága, bezárt egészségügyi. és oktatási intézmények. Sajnos a társadalom többsége a gyermek- és életellenes politikát alkalmazza ma is az életszínvonalának megőrzésére, emelésére, amely egy máig ható morális csapás az egész társadalomra nézve.

80 Dr. Horváth Attila: A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.) Iustum Aequum Salutare, IV. 2008/3. · 55–63.)

81 VAS ZOLTÁN: *Akkori önmagunkról*. Budapest, 1982.

II. GYERMEKVÉDELEM

II/1. A gyermekvédelem intézményesítése, történeti áttekintés

A középkorban az egyházak megerősödésével a karitatív gondoskodás jeleként alakultak ki az árvaházak és a menhelyek. Az elhagyott gyermekek gondozása a faluközösségekben történt. A vagyonos árvák ügyeit azonban királyi pátens szabályozta, ennek alapján 1711-től kezdődően tudort, gyámot kellett állítani az árva mellé.

A középkor elején hazánkban is az árvák, idősek, betegek és szegények ellátásáról az egyházi menhelyeken gondoskodtak. Ez az ellátási forma csak a későbbi századokban vált szét árvaházra, kórházra és az öregek otthonára.

A reformációval együtt, annak mintegy hajtásaként, egyúttal megváltozik az emberekről való gondoskodás, az irántuk érzett felelősség is⁸².

Az első árvaházat nem véletlenül Sartorius Szabó János protestáns prédikátor alapította 1740-ben Nemes-Csoó községben. Sartorius Szabó János⁸³ (rozsnyói születésű⁸⁴ evangélikus lelkész, aki 1719-ben iratkozott be wittenbergi egyetemre, ahol találkozott a német pietizmus képviselőivel.⁸⁵ Hazatérvén, miután nem nyerhette el a rozsnyói lelkészi állást, irodalommal kezdett foglalkozni. 1729 elején a Vas megyei Nemescsóra kerül lelkésznek. Itt nyitotta meg kőszegi híveinek támogatásával a legelső evangélikus árvaházat.

82 Subotits István: Az árvákról való intézményes gondoskodás kezdetei hazánkban (Az első árvaházak)

83 A lexikonokban Sartori néven is előfordul

84 Született:1695

85 Legjelentősebb képviselőjük *August Hermann Francke* (1663–1727) volt, aki gyakorlatilag is legtöbbet tett a szegény, az elhagyott, az istápolásra szoruló gyermekek neveléséért és gondozásáért.

Sok nehézséggel kellett megküzdenie, hasonlóan lelkésztársaihoz, ugyanis az ellenreformáció hívei számos akadályt gördítettek a gyakorlati kegyességtől átítatott, pietista⁸⁶ szellemű lelkészek tevékenysége elé.

Noha az 1861. évi törvénycikk megerősítette a szabad vallásgyakorlatot, a törvény nagyrészt csak előírás maradt, de a gyakorlatban nem érvényesült. Azok a kis árvaházak, amelyeket abban az időben néhány protestáns lelkész tartott fenn a paplakokban, a lelkészek halála után, támogatás híján megszűntek.

Hogy a nemescsói árvaotthon meddig létezett, s hányan éltek benne, erről nincsenek adatok. Valószínűleg mindaddig működött, ameddig Sartorius Szabó gondozta a nemescsói evangélikusok hitéletét. Péterfy Sándor írja: *"Nemes-Csóban, ahol Sartorius sokáig működött mint lelkész, mivelhogy itt kívülről még két más lelkész és tanító is volt, éveken át virágzó állapotban volt az alumneummal, tápintézzettel, és egy kisebb árvaházzal egybekapcsolt latiniskola"*.

A nemescsói árvaház nem egyedi jelenség volt. A pietizmus magyarországi képviselői közül Szeniczai Bárány György⁸⁷ Nagyvázsonyban és Sárszentlőrincen létesített nevelő intézetet, Hrabowszky György⁸⁸ a Veszprém megyei Kissomlón és Várpalotán tartott fenn filantróp⁸⁹ jellegű árvaházat.⁹⁰

Sartorius Szabó ez irányú tevékenysége - bármennyire is furcsán hangzik - serkentőleg hatott az ellenséges viszonyban álló rekatolizáló körökre és helyhatósági testületekre. A hagyomány szerint Nemescsó közelében fekvő Kőszeg városának katolikus szellemiségű vezetői nem kevés ingerültséggel és nyugtalansággal állapították meg, hogy a nemescsói árvaotthonban katolikus árvák is vannak, akik a nem katolikusok hitében neveltetnek fel.

86 A pietizmus a 17. és 18. század keresztény vallási megújító mozgalma, amely az evangélikus egyházban bontakozott ki. Elindítójának Philipp Jacob Spener teológust tekintik. Lelkipásztori munkájukat a Biblia népszerűsítése (olvasás és bibliaóra tartása), a személyes kapcsolattartás, a lelkipozítás, a konfirmáció újraélése és a hitoktatás adta. Az egyes személyekre fordított figyelem miatt az újkori individualizmus és a romantika előfutára lett, és a későbbi szekularizációban is nagy szerepe lett. A pietisták célja az volt, hogy az őskeresztények vallási életét éljék. Ezért legfontosabb iratuk a Szentírás volt, a hagyományokat figyelmen kívül hagyták. A vallási gyakorlat fontosabb volt számukra, mint az elméleti teológia, és a biblikus tudomány is előnyt élvezett a dogmatikával szemben.

87 1662-1757

88 1762-1825

89 Emberbarát. Olyan ember, aki tevékeny módon szereti embertársait: segít, jótékonykodik.

90 Subotits István: Az árvákról való intézményes gondoskodás kezdetei hazánkban (Az első árvaházak)

Ezért vetődött fel a városi közgyűlésben az árvaház létesítésének gondolata. Ezt követően Kőszegen meg is alapították a katolikus árvaházat alapítottak. Az okiratok és egyéb írások arról tanúskodnak, hogy a kőszegi árvaházat Svetics József városbíró tervezte és hozta létre 1741–ben⁹¹.

Mária Terézia gyermekotthon hálózatot hozott létre 107 otthonnal és kb. 2000 gondozottal. Ezek megoszlása: 9 állami, 4 megyei, 18 községi, 45 felekezeti és 29 egyesületi fenntartású volt. Ebben a korszakban alapították a legtöbb kórházat, szeegényházat és árvaházat is. Néhány ezek közül ugyan helyhatóságilag létesült, mint a budai két árvaház, amelynek fenntartása a városi költségvetést terhelte, azonban zömükben egyházi társulatok tartották fenn ezeket, komoly anyagi áldozatot követelve a hívek részéről. Az állami szerepvállalás ekkor még igencsak gyermekcipőben járt.⁹²

A reformkor az az időszak, amikor létrehoztak több tanítóképző iskolát, és az óvodai mozgalom is megindult, valamint magasabb fokú nemzeti szellemű leányiskolák jöttek létre.

1848-ban Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter egy törvényjavaslatot terjesztett be a forradalmi kormánynak, melyben a népoktatás kérdéseivel foglalkoztak. A közoktatási rendszer törvényekkel is garantált kiszélesedése együtt járt a nevelés, a pedagógia számos problémájának tudatosodásával, a nevelési kérdéseknek a szakmai és a laikus közvélemény felé történő közvetítésével.

Néhány, a korszakban megjelenő család és gyermekvédelemmel foglalkozó szaklap:

- Néptanítók Lapja 1868-1900,
- Kisdednevelés 1872-1890,
- Család és Iskola 1868-1898

91 Ennek körülményeiről az 1752. április 4–én, Kőszegen kelt felterjesztés tájékoztat, amelyből megtudjuk, hogy *1741. január 2-án* megejtett városi tisztújítás alkalmából a városbíró többek közt azt indítványozta, hogy mivel a városban nagy számmal vannak olyan árvák, akik szülők és vagyon nélkül maradván hátra, nyomorúságosan tengődnek, s nem egy közülük Nemes–Csoóban helyeztetett el, ahol nem katolikus hitben neveltetnek fel. Ezért határozza el a közgyűlés, hogy ezentúl a telkek eladása alkalmával a beszedendő taksák és járandóságok fele a városi árvaház javára fordíttassék

92 Nagyné Lukács Klára: A szamosújvári örmény katolikus árvaházak története, http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_kisebbsenek/2008/Ormeny_diaszpora_a_karpat_medenceben_II/pages/magyar/014_nagyne_lukacs_klara.htm

Az óvodai mozgalom külföldön már a 18. század második felében megjelennek ezek az intézmények (Hollandia, Franciaország). Kisdédóvókat legelőbb Angliában 1819-ben hoztak létre, ahol a dolgozó szülők napközben a gyermekeket elhelyezhették. Hazánkban a legelső ilyen intézetet 1828-ban Budán korompai gróf Brunswick Teréz⁹³ saját házában nyitotta meg, aki a magyar kisdédóvó és nőnevelő mozgalom úttörője volt. 1825-ben megalapította a krisztinavárosi óvodát és patronáló egyesületet, amelynek neve akkoriban "angyalkert" volt. A következő években sorra alakultak ezek az intézmények országszerte 1848-ig 77 óvoda kezdte meg működését: először Pesten, Besztercebányán, Kolozsvárott és Pozsonyban, 1846-ban pedig Szegeden nyílt meg az első óvó.

Jogszabályok a kiegyezést követően, amelyek a gyermekvédelmet érintik:

- Az 1872-ben hozott Ipartörvény kimondta, hogy nem lehet alkalmazni 12 éves kor alatti tanoncokat és gyári munkásokat. Azonban ez alól is lehet kivételt tenni: a 12 évnél fiatalabb tanoncok és 10-12 éves gyári munkások alkalmazását iparhatósági engedélyhez kötötték. A munkaidő a törvény szerint: a tanoncoknál: 12-14 év között 10 óra naponta; 14 év fölött 12 óra naponta, melybe beleértették az iskolában eltöltött időt is; 14-16 év közöttieknek lehetősége volt, hogy a nappali műszak felét éjszaka dolgozhassák le. A gyári munkásoknál: 12-14 év között naponta 8 óra; 14-16 év között 10 óra naponta. A 16. évüket még be nem töltött munkásokat általában csak olyan munkára lehetett alkalmazni, mely nem ártott egészségüknek, és nem gátolta testi fejlődésüket.
- Az 1877. évi XX. tc. a gyámság kérdésével foglalkozott
- 1876: a kötelező védhimlő oltás törvényi bevezetése. Mindezek mellett még ugyanebben az évben sor került a közegészségügyről szóló törvény megalkotására is.

93 Apja ifj. Brunswick Antal gróf (1746–1793), édesanyja Seeberg Anna bárónő volt. Négy gyermekük született: Teréz, Ferenc (1777–1849), Jozefin (1779–1821) és Karolina (1782–1843). Brunsvik Antal korai halála miatt után özvegyiségre jutott édesanyjával az 1800-as évek elején Magyarországon és Bécsben lakott, később hűgával, özvegy Deym Jozefin grófnéval, és annak két fiával Oroszországban, azután Svájcban élt. Itt ismerkedett meg Iverdunban Pestalozzival, aki nagy hatással volt rá. Később elvállalta testvére gyermekeinek nevelését és tanítását Csehországban, ezután Budára költözött. A feljegyzések szerint ő állított Magyarországon először karácsonyfát, 1824-ben.

- 1886: XXII. törvénycikk kimondta, hogy az elhagyott gyermekek gondozása a területileg illetékes községek feladata.
- 1891-ben a kisdédóvásról hozott törvény, melynek értelmében ott, ahol kisdédóvoda vagy menedékház működött, minden szülő, illetve gyám köteles volt a 3 és 6 év közötti gyermekét illetve gyámoltját abba járatni. Ez alól csak akkor volt kivétel, ha a szülő igazolta, hogy a gyermek otthon vagy máshol kellő gondozásban és felügyeletben részesül. Amennyiben a szülő vagy a gyám megszegte ezt a rendeletet, 10-től 50 koronáig terjedhető pénzbeli büntetésben részesült.
- 1898:XXI. törvénycikk szabályozása értelmében Magyarországon először írták elő, hogy az elhagyott gyermekek megmentése állami feladat⁹⁴, és hogy az állam az árvák felnevelését két éves korukig támogatja.
- A Széll Kálmán-féle 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikkek, azaz az I. gyermekvédelmi törvény teremtette meg az állami gyermekvédelem alapjait. Ennek legjelentősebb vívmányai:

-állami menhelyek, árvaházak, javítóintézetek felállítása és fejlesztése elhagyott, elhanyagolt és bűnöző gyermekek számára. Az állam ugyanis még a XIX. század második felében sem foglalkozott külön a gyermekbűnözőkkel.

Bár voltak intézkedések, melyek különleges eljárást írtak elő a fiatalok számára nézve, de ténylegesen hiányzott a kimondottan fiatalok védelme. Az 1878-as törvény értelmében az első javítóintézet Aszódon nyitotta meg kapuit⁹⁵. Itt a növendékek a kertészeti és a mezőgazdasági munkán kívül tíz különböző ipari szakmában is kaphattak képzést. 1890-ben Rákospalotán a lányok részére (kezdetben 25 férőhellyel), 1895-ben Székesfehérvárott, majd 1896-ban Kolozsváron állítottak fel javítóintézetet. Magyarországon. 1897-ig tehát négy javítóintézet működött⁹⁶. Ezen intézetekkel kapcsolatosan merült fel az a probléma, hogy nemcsak a bíróság által elhelyezett gyerekek kerültek ide, hanem olyanok is, akiket szeretetházba, vagy más ilyen jellegű intézetbe kellett volna felvenni. A magyar gyermekvédelem történetében így az első, igazi áttörést a Széll Kálmán-féle két törvény jelezte, melyeket 1901-ben hoztak meg.

94 Ún. „II. Szegény Törvény”

95 1884

96 vhf.hu

Ezek szerint minden 7 éven aluli elhagyott gyermeknek joga van arra, hogy az állam eltartsa, illetve felnevelje, és éppen ezért egyben az állam kötelessége az is, hogy gyermekmenhelyeket (lelencintézeteket) állítsanak fel. Ezzel együtt a rendőrség is igyekezett bekapcsolódni a gyermekvédelem munkájába. A fiatakorúak bűnügyeit ennek érdekében centralizálták a főkapitányságnál: ezentúl a „szalak már egy kézben futottak össze”. Az eljárás gyorsítása érdekében pedig a fiatakorúakkal kapcsolatos ügyeket soron kívül intézték. A fiatakorúak személyét a felnőttektől teljesen elkülönítve kellett kezelni (pl.: kíséretül nem lehetett alkalmazni egyenruhás rendőröket).

Mindezekon felül az 1908-ban főkapitányi rendelettel felállították a dunai kapitányság keretében működő rendőri gyermekbíróság intézményét. Addig ugyanis a kerületi kapitányságok ítéleztek a kihágást elkövető fiatakorúak felett, míg a rendelet után ez már a gyermekbíróságok jogkörébe tartozott. Az előállított fiatakorúak nem kerülhettek az őrszobába, illetve a felnőttek fogdájába, hanem külön az e célra kijelölt szobákba, ahol a felügyeletet polgári ruhás rendőrök végezték.

A gyermekbírók által hozott ítéletek eleinte a „humanizmus” jegyében születtek. A fiatakorúak legtöbbször megúszták egy-egy dorgálással vagy pedig próbára bocsátással. Ennek oka egyes beszámolók szerint a bírók személyében rejlett, akikben az ítélet meghozatala előtt számos kérdés és kétely merülhetett fel („vajon ezzel az ítélettel nem okozok-e nagyobb kárt a gyermek további életében?” stb.). Sokszor nem tudták magukban szétválasztani az embert és a bírót.

A viszonylag enyhe ítéletek miatt a fiatakorúak pedig azt a következtetést vonták le, hogy nekik „szabadalmuk van a lopásra és egyéb bűncselekmények elkövetésére.” Az eljárások során a fiatakorúak védelmét egyre több esetben a Budapesti Ügyvédi Kör Gyermekvédelmi Bizottsága látta el. 1910-ben ugyancsak a bűnügyet elkövetett fiatakorúak védelmére alakult meg az Országos Pártfogó Egyesület. Amint kiderült, hogy valamilyen bűnügy elkövetői között fiatakorú is van, az eljárásról azonnal értesíteni kellett az egyesületet. A pártfogó feladata közé tartozott, hogy még a tárgyalás előtt felmérje az elkövető életkörülményeit, lehetőség szerint megjelenjen a tárgyaláson. Ha a fiatakorú elkövetőt próbaidőre bocsátották, és ez idő alatt újabb bűncselekményt követett el, vagy iszákos, csavargó illetve erkölcstelen életet folytatott, a pártfogó kötelessége volt erről értesíteni a bíróságot, vagy a bíróság mellett működő kerületi ügyészséget. 1913-ban törvényi keretek közé szorították a fiatakorú bíróságok működését.

A törvény alap gondolata szerint a bíró saját maga foglalkozik nevelő módon a gyermekkel, ő lesz a pártfogója és gondozója. A bíróság részint a Szociális Misszió Társulat, részint az igazságügy-minisztérium által delegált tanítónókkal végeztette a pártfogói munkát, főleg a fiatal korú lányok ügyeiben. Ezenkívül 1915-ben létrehozták a Kriminálpedagógiai Intézetet. Az intézmény dolgozói környezettanulmányokat és komplex lélektani, pedagógiai vizsgálatokat végeztek a gyermekbírók részére. Feladataik közé tartozott többek között még a kiskorúak erkölcsi romlását és kriminalitását előidéző okok kutatása illetve az, hogy minden érintett fiatal korú számára egyéni, személyre szabott nevelési módot dolgozzanak ki.

-nevelőszülői hálózat kiépítése, ahol kezdetben hét éves, majd 15 éves korig gondozták a nevelőcsaládokban a gyermeket. A nevelőszülőknek szigorú kritériumnak kell megfelelniük: pl. minimális alkoholfogyasztás, polgári esküvő.

-gyógypedagógiai hálózat kiépülése

-társadalmi, egyházi karitatív szervezetek működése gyermekvédelmi területen – menhelyek, lelencházak, javítóintézetek fenntartása: 1903 és 1911 között menhelyek épülnek elhagyott és beteg csecsemőknek, akiket később nevelőcsaládoknak adtak ki gondozási díjért.

A századforduló környékén azonban az árvaügyön túlmutató probléma volt a nagyarányú gyermekhalandóság. Elsődleges cél volt ennek a csökkentése. A 19-20. század fordulóján a gyermekkel kapcsolatos ismeretek, nézetek a modern tudományok kutatási területeivé váltak.

Megjelent a fejlődés- és gyermeklélektan. Ez időben jelentős társadalmi összefogás és állami támogatás eredményeként jöttek létre a gyermekvédelem országos hálózattá terebélyesedő szervezetei. Ilyen volt a Gyermekvédő Liga⁹⁷ és a Stefánia Szövetség⁹⁸, melyek 1906 –ban, illetve 1915-ben alakultak meg. A dualizmus idején voltak olyan évek, amikor az élveszületett gyermekek közül csak minden második élte meg a 10. életévét⁹⁹.

97 egyik legnagyobb gyermekvédő egyesület. 1906-ban alakult. 1920-tól 1930-ig szervezte és vezette a külföldi gyermeküdtetést. Gyorssegély akciót, napközi otthonokat, erdei iskolákat, üdülőket, jogi és orvosi tanácsadó helyeket tart fenn. A belügyminisztérium alá tartozik. Elnöke, (1938) Albrecht kir. hg. Forrás: metapedia.org

98 Védőnők egyesülete, amelynek megalakulásakor két főcélkitűzése volt: a csecsemőhalandóság csökkentése és a „nemzet számbeli erősítése”. Forrás: Országos Stefánia Szövetség.

99 vhf.hu

Még elszomorítóbb, hogy Budapest a nagyvárosok közül is kitűnt a törvénytelen, házasságon kívül született gyermekek nagy arányával. A századelőn a fővárosban az összes élveszületésen belül átlag egynegyed rész jutott a törvénytelen születésekre, tehát minden negyedik csecsemő volt törvénytelen származású. E valóban tömeges törvénytelen gyermekek elsősorban a cselédek alkalmoszerű kapcsolataiból születtek. Évente körülbelül 2500-3000 törvénytelennek bélyegzett újszülöttnak alakult a további sorsa bizonytalanul. Az alkalmoszerű kapcsolatból származó csecsemők egy részét a „kórodákban” felejtették, illetve hagyták. A rendőrség ilyenkor természetesen megindította a nyomozást, ami az eredményt tekintve az esetek többségében sikertelen volt. A csecsemők ellen elkövetett bűnügyek felderítése sok akadályba ütközött.

A legtöbb orvos illetve tanársegéd megtagadta az együttműködést, amely a „detectivek” munkáját lehetetlenné tette. A törvény szerint azt az anyát, aki a házasságon kívül született gyermekét megölte 5 évig terjedhető börtönbüntetéssel sújtották, míg azt, aki elhagyta és az utcára tette ki a gyermekét, 3 évig terjedhető fegyházzal büntették.

Régi szokás volt még, hogy a „megbotlott nők” a törvénytelen gyermekeket (saját szégyenük palástolása miatt, vagy azért, hogy a gyermek felnevelésének terhétől megszabaduljanak) vidékre adták dajkálás céljából (minimális számítás évente 4-500). Ez azonban az esetek nagy hányadában a csecsemők lassú halálát is jelentette. A korabeli szakirodalomban az „angyalcsinálás” kifejezést nemcsak a magzatelhajtásra használták, hanem a vidékre dajkaságba adott csecsemők és az 5 éven aluli gyermekek korai halálára is, melyet az esetek többségében a gondatlan bánásmód okozott.

Az, hogy az „angyalcsinálás” milyen nagy problémát is jelentett a dualizmus korában, a fent leírtakon kívül még számos egyéb forrás bizonyítja. Az egyik ilyen Bródy Sándornak a Budapesti Hírlapban megjelent „Angyalcsinálók - Kirándulás Budapest körül” című tudósítása, melynek során bejárta az ún. angyalcsinálás vidékét, és személyesen gyűjtött adatokat e megdöbbentő jelenség alátámasztására: *„Vidékbeli községi jegyző: a mi falunk nyolcad magával kétezer gyermeket forgalmaz egy évben. És egy gyermekért átlag 100 forintot számítva egy évi tartásdíj: szép összegecske kerül ki ighen. Kétszázezer forintnyi mellékjövedelem ez, hogy a jegyzőknek fizetendő díjakat, a temetési költségeket nem is számítom. A 600 kis halott, olcsón per hat forintot számítva - 3600 forint temetési költséget hajt. Süly, ez a valóságos minta angyalcsináló telep.*

Meg van ehhez minden kvalitása: a rossz rendőri felügyelet, az orvos hiánya, a hanyag előljáróság, a rosszul vezetett ápoltak könyve.”

Sáp falujában pedig egy új válfaja alakult ki az angyalcsinálásnak: az ún. albérleti rendszer. Ez azt jelentette, hogy a dajka egyaránt elfogadott csecsemőket és 1-3 éves „kosztosokat”. Természetesen nem tartotta meg mindet magának, hanem kiadta „albérletbe”. Az eredeti dajka e szerint 7 forintot kapott havonta egy gyermekért, akit aztán továbbadott 5 forintot fizetve a hétből. De az is számtalan esetben előfordult, hogy az „öt forintos” helyről is elkerült a gyermek egy olcsóbb, például „három forintos” helyre. Ez a falusi gyermekkereskedelem pedig általában mindaddig folyt, míg az adott kiskorú meg nem halt.

A forrásokból szomorúan tapasztalhatjuk azt is, hogy nemcsak ez a fajta bánásmód vezethetett a csecsemő vagy gyermek halálához. A dajkák ugyanis számtalan jól működő „praktikát” ismertek: *„a gyilkosság módja sokféle, mert nemcsak késsel és méreggel lehet gyilkolni: az angyalcsinálók más módját is tudják. Az anyja által a farmra kiadott vagy az anyjától elvett csecsemőket a zsemlyés savanyú tej, a pálinkás zsemlye és kenyér, mákfőzet és káposzta, szilva, ezek a leggyakoribb magyar okok hamarosan a sírba viszik. Siettetik a rettenetes piszok, az ápolás, gondozás hiánya.”*

Az egyébként nem túl jó emléké Tanácsköztársaság a gyermekvédelem terén jelentőset alkotott, hiszen a törvénytelen gyermekeket ekkoriban egyenjogúsították, az elhagyott gyermekeket nevelőszülőkhöz adták, iskolagyámot és iskolaorvosokat képeztek ki, szűrővizsgálatokat végeztek, rendszeres tisztálkodási lehetőségeket biztosítottak a gyermekeknek, valamint csak egészen kivételes esetben engedélyezték a gyermekek büntetését¹⁰⁰.

100 „Elrendelte a Kormányzótanács a házasságon kívül született gyermekek egyenjogúságát:
„1. A Magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer. Mindazok a jogok és kötelezettségek, amelyek a törvényes házasságból született gyermeket megilletik, pl. névviseles, tartás, családi pótlék, stb. csorbítatlanul kiterjednek azokra a gyermekekre is, akik házasságon kívül születtek.

2. Ha a gyermek születési anyakönyvéből nem tűnik ki, hogy ki a gyermek atyja, ezt akár a gyermeknek, akár az anyjának kérelmére hatósági úton, külön eljárással kell megállapítani. Az anya vagy a gyermek kérelmére a születési anyakönyvbe a gyermek atyjaként be kell jegyezni azt, aki ellen a gyermek javára jogerős bírósági ítélet azért állapított meg tartási kötelezettséget, mert az anyával nemileg érintkezett. Nincs helye a bejegyzésnek, ha a tartási kötelezettség megállapítása többekkel szemben történt.

3. Az atyaság anyakönyvi bejegyzése után a gyermek születési anyakönyvéből csak oly kivonatot szabad kiállítani, melyből nem tűnik ki, hogy az atyaság bejegyzése utólagosan történt.”
Budapest, 1919. március 25.

1925-ben a Zöldkeresztes Mozgalom¹⁰¹ volt az, mely meghatározta a máig használatos modelljét a komplex segítségnek és a szociális munkának.

1938-ban létrehozták a nehezen fegyelmezhető fiúgyermekek intézetét az Országos Gyermekvédő Liga közreműködésével. Az 1938. évi XVI. törvénycikkkel, amely az állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi rendelkezésekről, valamint a fiatakorúak büntetési rendszerét ért módosításról szól, törölték a fiatakorúakra kiszabható büntetések közül az államfogházat, és helyette a fogházbüntetést írta elő¹⁰².

A második háború alatt és miatt azonban ismét gyermekek tömege maradt felügyelet, gondozás nélkül, így a helyzet kormányzati intézkedéseket igényelt a gyermekek megmentésére. Ezt átmenetileg nevelőszülőknél történő elhelyezéssel oldották meg, később régi kastélyokban, kúriákban gyermekotthonokat alakítottak ki. A második világháború után a gyermekvédelem állami feladattá vált. A gyermekvédelemnek ekkor fektették le a máig meghatározó, három fontos alapelvét, amely a megelőzés, a beavatkozás, illetve az utógondozás. A legfontosabb azonban a prevenció, hogy a probléma kialakulásának megelőzése. Szintén előrelépés volt a gyermekvédelem terén, hogy a főváros 1942-től Gyermek- és Ifjúságvédelmi Hivatalt állított fel.

Magyarországon a második világháborút követően a Bn. és a kapcsolódó rendeletek rendezése érdekében megalkották a Budapesti Fiatakorúak Bíróságának megalkotásáról szóló 1947. évi XXXIX. törvényt. Valójában ez az új jogszabály nem hozott lényeges változást, annak ellenére, hogy egy olyan szervezeti önállósággal rendelkező bíróság létrehozatala volt a célja, amely csakis fiatakorúak ügyeivel és azok megsegítésével foglalkozott volna.

101 Az Országos Közegészségügyi Intézet 1926-ban néhány egészségügyi mintajárást létesített. Tapasztalatai alapján indult meg 1930-ban szélesebb mederben a Zöldkereszt. Az egészségvédelem e rendszere felöleli az anya- és csecsemővédelmet, az iskolás gyermekek védelmét, a gümőkór és nemibetegségek, az egyiptomi szembetegség, (trachoma) és malária elleni küzdelmet, foglalkozik a népélelmezés kérdéseivel és az erre szoruló betegek házi ápolásával. A falvak szükségletének megfelelően nagyobb, közép- és törpe egészségházak létesülnek, ezekben a tisztiorvosok irányításával egészségvédelmi rendelkezések, tanácsadások folynak, kapcsolatban a Zöldkeresztes védőnő családlátogatásaival. 1941-ben kormányintézkedések alapján az Orsz. Stefánia Szövetség, a 25 éven át az anyák és csecsemőik védelmével államilag megbízott szervezet több mint 300 intézetét adta át a Zöldkeresztnek, ugyanekkor pedig a Stefánia Szövetségből Országos Egészségvédelmi Szövetség alakult, hogy ez fiókszövetségeivel társadalmi téren támassa alá a Zöldkereszt napjainkban több mint 700 egészségvédelmi körzetének munkáját. Forrás: netpedia.org

102 1938. évi XVI. tc. 4.§. (2) bekezdés

1950-56 között ismét a gyermekotthoni elhelyezés kerül előtérbe, ahol a legfőbb érték a közösség, és amelynek legfontosabb feladata a szocialista embertípus kinevelése a makarenkói modell¹⁰³ által szocialista mintára.

Eközben a nevelőszülői hálózatot fokozatosan leépítették, mígnem 1970-re az állami gondozott gyerekek 80 %-a nevelőotthonba került, csak 20 %-uk volt nevelőszülőknél¹⁰⁴

Az 1952-es családjogi törvényben gyermekvédelmi vonatkozások nincsenek.

1960-70-es évekbeli gyermekotthonok jellemzői:

- szigorú napirend
- közösségi programok
- nincs kapcsolat a külvilággal
- patronálási rendszer (hétvégeente a brigád tagjai meghívták családi körbe, vendégségbe)
- tömegesített, nagy létszámú otthonok – nagy méretű gyermekotthon = gyermekváros (Fót, Komárom, Miskolc)
- oktatás-centrikus, uniformizált nevelési forma
- több otthonváltás: életkoronként más és más otthonok, közösségek - újabb és újabb alkalmazkodás, beilleszkedés, érzelmi kapcsolatok megszakadása és kiépítése

1980-as évek: fokozatos liberalizálódás

103 *Anton Szemjonovics Makarenko (1888-1939)* pedagógiája sajátos helyet foglal el az orosz-szovjet pedagógia történetében.

Makarenko - mint munkáscsalád gyermeke - a poltavai tanítóképző főiskolán végzett 1917-ben. Pályafutását elemi iskolai igazgatóként kezdte. 1920-ban kapta a feladatot, hogy fiatakorú bűnözők számára Ukrajnában, Poltava mellett szervezzen munkatelepet. Ez a telep, amely később *Gorkij* nevet vette föl, ismertté tette Makarenko nevét. 1928-ban kénytelen volt megválni a Gorkij-teleptől, ettől kezdve a harkovi *Dzserzsinszkij kommunában* dolgozott 1935-ig. Ekkor Kiebbe költözött, ahol a gyermek-munkatelepek ügyosztályának lett helyettes vezetője. 1937-től haláláig Moszkvában élt. Az októberi forradalom utáni Ukrajnában különösen nagy gondot okozott a csavargó, bűnöző gyermekek (beszprizornyikok) hatalmas tömege. (Egyes becslések a hajléktalan gyermekek millióiról beszélnek.) A gondok enyhítésére 550 gyermekotthont létesítettek, ahol mintegy 45 ezer gyermeket lehetett elhelyezni. Ezek között az intézmények között volt a Makarenko vezette *Gorkij-telep* és a *Dzserzsinszkij-kommuna*. Emellett léteztek olyan telepek is (pl. a Sztyeppe-telep), ahol a gyermekek nagy részét cselédsorban tartották. A csavargó gyermekekkel való bánásmódról éles vita bontakozott ki a korabeli pedagóguskörökben. Makarenko határozottan szembeszállt az elméleti neveléstan "*pedagógiai Olimposzán*" lakozó olyan *hivatalnokokkal, akik nem voltak képesek kapcsolatot teremteni a hétköznapi gyakorlattal*.
Forrás: Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet, 2001, <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/jegyzet.html>

104 www.vhf.hu/.../a_gyermekvedelem_hazai_rendszerenek_kialakulasa...

- 1985: új nevelési alapelvek – előtérbe kerül az otthonok családpótló funkciója (főleg a szocializációs feladatok)!
- 1985, Battonya: SOS-gyerekfalu – újfajta, családi típusú nevelőotthon
- Megindult a lakásotthoni nevelés, a nagy gyermekotthonok lebontására igény mutatkozott
- Megindult a „széles korhatárú” otthonok kialakítása
- 1991: Magyarország ratifikálja az ENSZ gyermekjogi egyezményét – szükséges a hazai jogrendszer harmonizálása a nemzetközi joggal
- 1997. évi XXXI. törvény (II. gyermekvédelmi törvény) – az ENSZ gyermekjogi egyezményén alapul
- a preventív gyermekvédelem előtérbe kerül
- Nyilvánvalóvá vált a családot segítő és a hatósági feladatok szétválasztásának szükségessége: szakmailag felkészült gyámügyi ügyintézők segítik a munkát a bonyolult családjogi, gyermekvédelmi ügyintézésben
- 2005-ben indította útjára az ENSZ az „Emberi jogi nevelés világprogramját”, Európa Tanács is működtet egy programot „Emberi jogi és demokratikus állampolgárságra nevelés” címmel
- Agenda 2020 :Az ifjúsági ügyekért felelős miniszterek 2008 októberében Kijevben megrendezett konferenciáján határozatot hoztak, hogy az Agenda 2020 keretében meg kell erősíteni a fiatalok emberi jogok iránti elkötelezettségére irányuló programokat

A fentiekből láthatjuk, hogy a 20. században kezdődött az intézményes, szervezett gyermekvédelem. Korábban a nagy család, illetve az egyház gondoskodott az árva, illetve szegény, rászoruló gyermekekről. Az arisztokrácia, a különböző nőegyesületek, szövetségek, gyermekvédő ligák az egyház és a család visszaszorulásával már tevékenyen részt vettek a gyermekvédelemben. Alapvetően az intézményesülés köré szerveződtek a pedagógiai elméletek, és ez hatott az intézkedésekre is, megalapozva a jellenlegi szakmai segítségnyújtást.

II/2. A gyámtörvény, gyámhatóságok, árvaszékek szervezete, eljárása a kiegyezés után

Az 1877. évi XX. tc., a gyámtörvény (a továbbiakban: Gyt.) évtizedekig meghatározó jelentőségű volt. Tanulmányom utolsó fejezetében be kívánom mutatni a gyámhatóság, ezen belül az árvaszék szervezetére és működésére vonatkozó szabályokat, vizsgálom továbbá ezen szervek eljárására vonatkozó szabályait is. A vizsgálat alapját a Gyt. képezi, valamint az akkor létrehozott szervezet későbbiekben is megmaradt intézmények iratai.

Az árvaszék a régi magyar közigazgatásban első fokon eljáró gyámhatóság volt, melyet a vármegyékben, városokban és egyes nagyobb községekben szerveztek meg olyan önkormányzati szakhatóságként, melynek feladata a kiskorúak és a gyámság alatt állók ügyeinek képviselete volt. A tanácsok megalakulásával feladatkörét a tanácsok végrehajtó bizottságainak szociális osztályai vették át.

A 19. század elején az árvák vagyonának kezelését és a gyámok ellenőrzését a tanácson belül megszervezett árvahivatal végezte. Emellett Budán 1824-től az Árvák Bizottsága is működött. Tagjai: egy tanácsnok, aki egyben a bizottság elnöke is volt, egy jegyző, a „szóvivő”, az „Árvák Atyja”, egy ügyész, a három tanácsos bírāja és több választott polgár.

Az abszolutizmus idején az árvaügyekkel a császári és királyi bíróságok foglalkoztak. 1861-ben visszaállították az árvahivatalt. Budapest 1872-es létrejöttékor az árva- és gyámügyeket a tanács végezte, 1874-ben ehhez a gyámpénztári kölcsönök engedélyezése járult. Az árvaszék élén ekkor az elnök állt, akit a polgármester nevezett ki a tanácselnökök közül. 1877-től a gyámpénztár felügyeletét és a gyámpénztári kölcsönök engedélyezését is az árvaszék végezte. 1945-től az árvaszék feladatai bővültek, együttműködése szorosabb lett a gyermekvédelmi intézményekkel¹⁰⁵.

A Gyt. szerint a gyámhatóság legfőbb feladata a gyámoltak és gondnokoltak szellemi és anyagi érdekeinek a megóvása, előmozdítása volt. Ezt az igen sokrétű feladatot első fokon a törvényhatóságok és a rendezett tanácsú városok, kivételes esetben pedig a községek árvaszékei látták el.

105 Dr. Virágh Gyula: a Férj, A Feleség s a Gyermek Jogviszonyai, Családjogi Tanulmányok, Budapest, Athenaeum, 1907

Felsőbb fokon a törvényhatósági bizottság, a közigazgatási bizottság, végső esetben pedig a belügyminiszter járt el. A gyámügyek tehát a közigazgatási szervekhez voltak telepítve, bírósági hatáskorról ennek kapcsán csak kivételes esetekben lehetett beszélni¹⁰⁶.

Valamennyi árvaszék, függetlenül attól, hogy törvényhatóság, rendezett tanácsú város, vagy község árvaszéke volt, egyenlő rangú első fokú hatóságnak minősült, köztük alá-fölérendeltség nem volt. A törvény által hozzá utalt ügyekben saját felelőssége mellett, önállóan járt el. Az önállóság azt jelentette, hogy köteles volt ugyan betartani a felettes szervek törvény felhatalmazása alapján kiadott rendeleteit és utasításait, de az egyes ügyek intézésénél már saját meggyőződése szerint alkalmazhatta ezeket, és nem volt kötve a felsőbb szervek korábbi elvi jellegű döntéseihez. Ez persze nem foglalta magában az önkényesség lehetőségét, azaz az elvi álláspontoktól való eltérés is csak megfelelő jogi indokokra való hivatkozásokkal történhetett. Az Árvaszék feladata az volt, hogy megóvja az illetékességi körébe tartozó kiskorúak és gondnokoltak anyagi és erkölcsi érdekeit. A kiskorú árvák érdekeinek képviselőjére gyámot, az ügyeik önálló intézésére nem képes nagykorúak (elmebeteg, eltűntek, ismeretlen helyen tartózkodók) részére gondnokot rendelt ki. A háborús események folytán különösen sok ilyen ügygel kényszerült foglalkozni az intézmény¹⁰⁷.

Hagyatéki eljárás során, amennyiben kiskorú örökös is érintett volt, az Árvaszék hivatalból vizsgálta, hogy a kiskorú érdekei nem szenvednek-e kárt. A kiskorúak és a gondnokoltak pénzét és pénzértékeit - vagyis az értékpapírokat, az ékszereket, drágaságokat, adósleveleket - az árvaszékek pénztáraiban kellett őrizni. A gyámpénztárban elhelyezett készpénzt jelzálogkölcsonőkbé és biztonságosnak tartott, ún. pupilláris értékpapírokba fektették be, hogy kamatozzon a tőke. Az így keletkező összegeket az Árvaszék félévenként a törvényes képviselőnek utalványozta. Az apa és az anya kiskorú gyermekének a gyámpénztárban elhelyezett tőkepénzét csak törvényszerű biztosíték letétele mellett vehette saját kezelésbe.

A gyám képviselte a kiskorút minden ügyében, nevében kérelmeket, szerződéseket intézhetett, kezelte vagyonát, de évenként elszámolással tartozott az Árvaszéknek.

106 Zámbo Géza: A Gyámhatóságok, árvaszékek szervezete, eljárás kiegyezés után

107 http://bfl.archivportal.hu/id-1147-gyermekvedelem_es_gyamugy.html

Az Árvaszék feladatai közé tartozott az örökbefogadási szerződések jóváhagyása, a 18. életévüket betöltötték nagykorúvá nyilvánítása, 20 évesnél fiatalabb kiskorúak házasságkötésének engedélyezése. Névváltoztatáshoz akkor volt szükség az Árvaszék engedélyére, ha az anya, vagy nem természetes gyám volt a gondviselő.

Az Árvaszék a gyámpénztárból szigorúan meghatározott feltételek mellett kölcsönöket is folyósíthatott. Fedezetül csak budapesti ingatlant fogadtak el.

1910-ben Gyermekvédelmi Osztályt szerveztek, amely hivatalból megkapta a házasságon kívül született gyermekek adatait az anyakönyvi hatóságtól. A törvénytelen gyermekek érdekeinek képviselője a hivatásos gyám feladata volt. Az anyagi okokból állami gondozásra szoruló gyermekek elhagyottá nyilvánítását az illetékes kerületi elöljáróság intézte az Árvaszék nevében.

Az Árvaszék javító nevelést rendelhetett el 15 éven aluliak esetében.

A gyámhatóság illetékességét a gyámolt községi illetősége határozta meg. A gyámhatóság illetékessége azzal, hogy a gyámolt másik hatóság illetékességi területére költözött, nem szűnt meg. Ezzel azonban nehezebbé vált az ügyek hatékony intézése, ezért a gyámolt, a gyám, vagy a rokonok kérhették az illetőség átruházását az állandó tartózkodási hely szerinti gyámhatóságra. A gyámhatóság az illetékességet hivatalból is igényelhetette, ha a gyámolt vagyonának legnagyobb része a területén feküdt. Az igényt a belügyminiszter bírálta el¹⁰⁸.

Halaszthatatlan intézkedéseket az illetékességgel nem rendelkező gyámhatóság is megtehetett a területén tartózkodó gyámolt védelmében, az illetékes szerv fellépéséig. (Ilyen volt például a házassághoz beleegyezés megadása, a gondnok kirendelése, vagy a gyámolt tartásáról való intézkedés). A rendszer tehát igyekezett rugalmasan működni. A községek gyámügyekben való részvétele ugyanis nagyon helyesen azon az elven alapult, hogy a község állt legközelebb azon személyekhez, akik kapcsán az intézkedés szükségessége fölmerült. Egyrésztől minden község köteles volt a következő feladatok ellátására:

- részt venni az örökösödési eljárás megindításában és lefolytatásában,
- felügyelni és ellenőrizni a gyámoltak és gondnokoltak személyi és vagyoni ügyeit,

108 Zámbo Géza: A Gyámhatóságok, árvaszékek szervezete, eljárás kiegyezés után

- a gyámhatóság felhívására véleményt mondani a gyámoltat érintő kérdésben,
- végrehajtani az árvaszék határozatait,
- gondoskodni a vagyontalan árvák ellátásáról és képzéséről.

A községek ezen teendőik ellátása kapcsán a szolgabíró felügyelete alatt álltak. A törvény azonban lehetővé tette az ellenőrzési jogkör más törvényhatósági megbízottakra való átruházását akár egyes községek, akár az egész járás vonatkozásában¹⁰⁹.

A községi árvaszékra a rendezett tanácsú város árvaszékére vonatkozó rendelkezések voltak az irányadóak, azzal az eltéréssel, hogy a község árvaszékének elsőfokú határozata ellen nem a vármegyei árvaszékhez, hanem a vármegyei közigazgatási bizottság gyámügyi fellebbviteli küldöttségéhez lehetett fellebbezni. A harmadfokú elintézés a belügyminiszter hatáskörébe tartozott. követelmények ¹¹⁰

Az 1877. évi XX. törvénycikk rendszerét áttekintve látható, hogy valóban egy átfogó, rendelkezéseket tartalmazó törvény született. Másik jelentő vívmánya, hogy a gyámoltak személyét jobban a középpontba helyezte, és a nők diszkriminatív megítélése is csökkent.

A gyámság államosítása is fontos újítás, mivel a Gyt. korábbi bírósági hatásköröket a közigazgatási szervezethez telepített. Ugyanakkor jelentősen bővítette a Gyt. a gyám kötelezettségeit, különösen a gyámolt vagyonának kezelésével összefüggésben. A gyámpénztárak működésére vonatkozóan a keretszabályokat helyi szabályrendeletek egészítették ki, a gyámolt vonatkozásában garanciális szabályokkal.

Megállapítható, hogy a kiegyezés után igen nagy jelentőségű volt a Gyt., a benne foglalt szabályok olyannyira időtállóan bizonyultak, hogy azok közül több rendelkezés is helyet kapott a későbbi, 1952. évi családjogi törvényünkben.

109 Zámbó Géza: A Gyámhatóságok, árvaszékek szervezete, eljárás kiegyezés után

110 Hattyuffy Dezső: i.m. 296-301.p.

Irodalomjegyzék

1. A POLGÁRI HÁZASSÁG KIALAKULÁSA ÉS RENDSZERE MAGYARORSZÁGON A NEMZETKÖZI FEJLŐDÉS TÜKRÉBEN (A házassági kötelék keletkezése és felbomlása) A doktori értekezés nyilvános vitára összeállított tézisei Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája Témavezető: Dr. Kajtár István Készítette: Dr. Herger Csabáné Pécs, 2005

2. Dr. Rádonyi Dénes: "Sponsalia longa?" – avagy az eljegyzés (jegyesség) lehetséges joghatásai a magyar jogban (Közjegyzők Közlönye, 2011. 6. szám)

3. Dr. Maróti Gábor: A házasság és a család az ősi magyar jogban (Hitvallás, 2010. évi XI. évfolyam, 9. szám)

4. ZÁVODSZKY LEVENTE: A SZENT ISTVÁN, SZENT LÁSZLÓ ÉS KÁLMÁN KORABELI TÖRVÉNYEK ÉS ZSINATI HATÁROZATOK FORRÁSAI (1904, BUDAPEST, SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUD. ÉS IROD. OSZTÁLYA)

5. Dr. Herger Csabáné: A HÁZASSÁGI JOGALKOTÁSI ÉS JOGALKALMAZÁSI HATÁSKÖR HELYE AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ KÖZÖTTI KAPCSOLATBAN, Jogelméleti Szemle, 2000/3. HU ISSN 1588-080X

6. Dr. Nagy Andrea: A házassági perek szabályozása az 1894. évi XXXI. tc. hatályba lépését követően (Sectio Juridica et politica, Tomus XXV/2., 2007, pp 635-654.)

7. Dr. SZABÓ ISTVÁN egyetemi docens (PPKE JÁK): AZ ÁLLAMI HÁZASSÁG MEGJELENÉSE ÉS A HÁZASSÁG FELBONTHATÓSÁGÁNAK KÉRDÉSE, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.)

8. Zámbo Géza: A gyámhatóságok, árvaszékek szervezete, eljárása a kiegyezés után

9. Magyarország a XX. században ISBN 963 9015 083, II. KÖTET, Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság, Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István, Szerkesztők: Balogh Margit, Bekény István †, Dányi Dezső, Élesztős László, Hernádi László Mihály, Oros Iván, Tiner Tibor Házassági fejezetet írta: Csernák Józsefné (182–187. old.)

10. Dr. Horváth Attila: A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG, „A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia (PPKE JÁK, 2008. május 14.), Iustum Aequum Salutare IV. 2008/3. · 55–63. HORVÁTH ATTILA egyetemi docens (PPKE JÁK)

11. Szeibert Orsolya: A házasságon kívüli partnerkapcsolatok kérdései – különös tekintettel az élettársak vagyoni viszonyaira cím_ Ph.D értekezésének tézisei, Budapest, 2008

12. Kiss Réka: egyház és közösség a koraújkorban a Küküllői Református Egyházmegye iratai alapján, Doktori Tézisek:
<http://doktori.btk.elte.hu/folk/kissreka/tezis.pdf>

13. Dr. Virágh Gyula: A férj, feleség s a gyermek jogviszonyai, Családjogi Tanulmányok, Budapest, Athenaeum, 1907